

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ  
КАФЕДРА КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ: СУЧАСНІ  
ВИКЛИКИ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА СКАНДИНАВІЇ)

Виконала студентка II курсу  
групи МКР-31-21  
спеціальності 034 «Культурологія»  
Корисько Ірина Анатоліївна

Науковий керівник:  
канд. філософських наук, доцент  
Осадча Лариса Василівна

Рецензент:  
канд. філософських наук, доцент  
Русаков Сергій Сергійович

Допущено до захисту  
Протокол засідання кафедри  
від «\_\_» \_\_\_\_\_ -2022 р. №\_\_  
Завідувач кафедри культурології  
та міжкультурних комунікацій  
доктор культурології,  
професор Овчарук О.В.

---

Київ 2022

## АНОТАЦІЯ

**Корисько І.А. Європейські політики мультикультуралізму: сучасні виклики (на прикладі країн Західної Європи та Скандинавії).**

Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Висувається на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю 034 – Культурологія. – Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури та інформаційної політики України, Київ, 2022 – 89 с., 3 розділи, 9 підрозділів, список джерел 84 позиції.

Кваліфікаційна робота присвячена аналізу теоретичних засад доктрини мультикультуралізму з огляду на традиційні виклики економічної нерівності та соціального добробуту та новітні виклики політико-культурного характеру, а також розгляду прикладних кейсів реалізація полікультурної політики на прикладі країн Західної та Північної Європи (Скандинавія).

*Ключові слова:* мультикультуралізм, культурна ідентичність, міжкультурний діалог, культура різноманітності, ісламофобія, міський мультикультуралізм

## SUMMARY

Korysko Iryna European policies of multiculturalism: current challenges (the case of Western Europe and Scandinavia).

Qualification work on manuscript rights. Nominated for a master's degree in the specialty 034-Culturology-National Academy of Managers of Culture and Arts, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, 2022 - 89 p., 3 sections, 9 subsections, list of sources with 84 items

The qualification work is devoted to the analysis of the theoretical foundations of the doctrine of multiculturalism in view of the traditional challenges of economic inequality and social welfare and the latest challenges of a political and cultural nature, as well as the consideration of applied cases of the implementation of multicultural policy on the example of the countries of Western and Northern Europe (Scandinavia).

*Key words:* multiculturalism, cultural identity, intercultural dialogue, culture of diversity, Islamophobia, urban multiculturalism

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ОБГРУНТУВАННЯ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ	
1.1. Філософсько-доктринальні витоки концепту мультикультуралізму.....	8
1.2. Міжнародно-правова легітимація принципу культурної різноманітності (на прикладі нормативно-правової бази ЮНЕСКО)..	15
1.3. Формування культурної ідентичності в полікультурних середовищах: аналіз тактик інтеграції та дистанціювання .....	18
РОЗДІЛ II. ДИСКУРС КРИЗИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА ШЛЯХИ	
ЇЇ ПОДОЛАННЯ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ	
2.1. Означення причин концептуальної кризи мультикультуралізму.....	25
2.2. Ісламофобія як головний чинник неефективності політики мультикультуралізму в Європі.....	33
2.3. Міжкультурний діалог як інструмент «усвідомленого» мультикультуралізму.....	41
РОЗДІЛ III. ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ РІЗНОМАНІТНІСТЮ	
3.1. Політики посткризового мультикультуралізму: Франція. Велика Британія. Німеччина. Швеція. Данія.....	48
3.2. Новітні тенденції мультикультуралізму в імміграційній політиці.....	74
3.3. Роль України в побудові оновленої стратегії політики різноманітності.....	84
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

## ВСТУП

**Актуальність та доцільність роботи** зумовлені новими викликами дискурсу мультикультуралізму в Європі. Вони є складними і виходять за межі національних кордонів. У 2022 році новий приплив мігрантів та тимчасово-переселених осіб у регіон, змусив країни Європейського Союзу переглянути та подекуди спростити свої усталені інтеграційні моделі та реактуалізувати концепцію мультикультуралізму, яка потребує нового погляду та з'ясування причин попередніх невдач. Криза мультикультуралізму, про яку говорили роками, почала спростовуватися шляхом розділення на політичну та культурну складові. Лілла Беркес в своїй роботі «Розвиток та значення концепції мультикультуралізму» стверджує, якщо щось їй зазнало невдачі в ЄС, так це політична основа, прийнята для того, щоб керувати зростаючою етнічною та культурною різноманітністю того, що колись було однорідним суспільством.

У пошуках нових шляхів відродження політики мультикультуралізму країни ЄС одностайно визнають, що її ефективність можлива за умови вирішення суспільних проблем, які впливають з різних цінностей, представлених кожною культурою та допускають відмінності на всіх рівнях суспільства.

Спостерігаються розбіжності між теорією мультикультуралізму та політиками його практичного втілення. Однак альтернативи стратегемі глобального й водночас культурно різноманітного світу немає. Якщо попередні міграційні виклики, з якими зіткнулася західна Європа, носили економічний характер, то теперішні – пов'язані з політичними ризиками, спричиненими тоталітарними та фундаменталістськими соціально-політичними ідеологемами. Таким чином, актуальність дослідження полягає в реактуалізації мультикультуралістського дискурсу з огляду як на економічні, так і політико-ідеологічні, культурально-релігійні виклики сьогодення.

**Метою даної роботи** є аналіз теоретичних засад доктрини мультикультуралізму з огляду на традиційні виклики економічної нерівності й соціального добробуту та новітні, що мають політично-культуральний характер,

а також розгляд прикладних кейсів реалізації мультикультурної політики на прикладі країн Північної Європи

З метою розкриття мети роботи, були виконані наступні **завдання**:

- продемонструвати нові підходи до визначення феномену мультикультуралізму з огляду на актуальні соціокультурні й політично-ідеологічні виклики;
- проаналізувати поняття соціальної ідентичності та ідентифікації в реаліях культурно розмаїтного середовища європейських країн;
- розглянути потенціал та інструменти налагодження міжкультурного діалогу як засобу формування «усвідомленої мультикультурності»;
- типологізувати підходи до стратегування й реалізації політик мультикультуралізму в країнах ЄС

**Об'єктом даної роботи** є феномен мультикультуралізму в Європі та його посткризова культурно-теоретична реактуалізація, зумовлена масовим переміщенням осіб, народжених за межами ЄС

**Предметом роботи** є стратегування політик мультикультуралізму на аналіз зразків їх впровадження у країнах Західної Європи та Скандинавії, як на найбільш полярних політиках управління різноманітністю

**Методологічною основою** в кваліфікаційній роботі є загальнонаукові методи, а саме метод структуризації, системного аналізу, синтезу та індукції. Для філософсько-теоретичних витоків доктрини мультикультуралізму ми звернулися до напрацювань теоретиків соціального лібералізму – Джона Ролза, Вілла Кімліки. Мультикультуралізм як теоретичний дискурс сформувався у другій половині ХХ століття, під час розгортання антиколоніальних рухів та боротьби за демократизацію й індивідуальні права у країнах постімперіалістичного світу. Тому ці два філософсько-світоглядні дискурси – лібералістський та мультикультуралістський – доповнювали та підживлювали один одного. Ряд сучасних дослідників, констатуючи кризу мультикультурального стратегування гуманітарної політики в країнах Європи, вбачають її вирішення у реактуалізації засад міжкультурного діалогу. Для з'ясування культурально-теоретичних

особливостей діалогічного підходу було проаналізовано як класичні роботи теоретиків діалогічної філософії (Мартіна Бубера), так і сучасних дослідників поняття міжкультурного діалогу (Гоген, Бессет, Бекеманс).

**Практичне значення одержаних результатів** кваліфікаційної роботи можна використовувати під час вивчення сучасного стану розвитку мультикультурного середовища в Європі в межах навчального міжкультурного дисциплінарного курсу в галузі Культурології та Політології, у практичній роботі європейських інтеграційних центрів, з метою залучення успішних практик сусідніх країн.

**Джерельна база** роботи складається з офіційних міжнародно-правових документів, наукових та науково-публіцистичних робіт з теми мультикультуралізму.

**Апробація результатів та публікації** здійснювалися під час Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурні домінанти XXI століття: мистецька освіта» (30.09.2022 м. Київ), Всеукраїнської наукової конференції «Культурні та мистецькі студії» (11.11.2022 м. Київ)

**Структура роботи** визначається предметом та завданнями, складається зі вступу, 3 основних розділів, 9 підрозділів, висновку та списку використаних джерел.

## **РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБГРУНТУВАННЯ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ**

### **1.1. Філософсько-доктринальні витoki концепту мультикультуралізму**

Політики мультикультуралізму в першу чергу покликані підтримувати зв'язок між культурною ідентичністю, людською свободою, та цінностями культури більшості. «У своєму понятті мультикультуралізм має забезпечувати необхідні політичні рамки, які кожна людина може вільно ідентифікувати з культурою за своїм вибором, може бути рівноправним членом суспільства, оскільки жодна культура не вважається вищою, та сприяє збагаченню суспільства [8, с. 4]».

Як концепція, мультикультуралізм виник та набув поширення впродовж останніх тридцяти років, головним чином завдяки високому припливу іммігрантів та біженців в західні країни. Різні політики інтеграції, які почали застосовувати приймаючі країни, спровокували питання прав, свобод, ідентичності та рівності всіх культур. Як зазначає Емі Гутман [27], мультикультуралізм доволі тісно пов'язаний із «політикою ідентичності», «політикою відмінності» та «політикою визнання», які об'єднуються прагненням переосмислити зневажливе ставлення до ідентичності та змінити домінуючі моделі репрезентації та спілкування, які впливають на маргіналізацію груп. Для опису культурної складової політики мультикультуралізму використовують демографічно-описові, програмно-політичні та ідеологічно-нормативні визначення.

Демографічно-описовий засіб використовується для опису етнічного та культурного розмаїття в суспільстві, в якому люди живуть в одній громаді, але походять з різних етнічних груп, розмовляють різними мовами, мають різні релігії та цінності.

Програмно-політичний засіб використовується для визначення програм і політик, що впроваджуються державою при керуванні різноманітними етнічними



групами та культурними меншинами та опису культурного життя цих етнічних груп, за Беррі та Вордом [9] .

Ідейно -нормативний засіб визначення мультикультуралізму відноситься до ідеалу організації суспільства. Це модель для ідеологічної дії, заснована на «етико-філософських міркуваннях про місце людей з культурно відмінною ідентичністю в сучасному суспільстві [32, с. 15]».

Культурна ідентичність значною мірою визначає Я-концепцію індивіда, відповідно саме культура є головною складовою ідентичності людини.

За М. Бубером [14], світ ґрунтується на концепції Я – Воно, концепції відчуження та безособовості, усвідомлене відокремлення себе від інших формує процес культурної ідентифікації. В межах концепції Я-Ти виникає гармонізація та міцний зв'язок, оскільки він побудований на відповідальності Я перед Ти.

«При формуванні цілісної конфігурації культурної ідентичності базову роль виконує культурна пам'ять, яка, за К. Юнгом, обумовлена колективним несвідомим. Саме культурна пам'ять, що має (часто на рівні несвідомості) глибинний зв'язок з культурними традиціями спільноти, надає стійкість культурній ідентичності та постійність її відтворення [1, с. 8]».

Культурну ідентичність можна визначити ключовою ознакою концепції мультикультуралізму, яку деякі критики називали основним чинником виникнення конфліктів і окреслили це як зіткненням цивілізацій. За концепцією Гантінгтона [28], саме взаємодія різноманітних культурних ідентичностей спільнот іммігрантів з культурою більшості і є головною причиною виникнення конфліктів та розколу між націями та людьми, що належать до різних етнічних та культурних груп.

Культура – це колективне об'єднуюче явище, адже культура та суспільство є взаємопов'язаними та не можуть існувати один без одного.

Пізнавальна антропологія розглядає культуру як програму, завдяки якій поведінка людини є частково визначеною. Джерело розумових програм знаходиться всередині того соціального середовища, в якому людина виросла і набула життєвого досвіду. Культура є колективним програмуванням

поведінкових регулятивів, за допомогою якої можна відрізнити членів однієї групи від іншої.

Концепція колективного програмування культурного пізнання походить від поняття «габітус» французького соціолога П'єра Бурдена [13], що трактується як «системи міцних набутих схильностей»; надалі вони використовуються індивідами як вихідні установки, що породжують конкретні соціальні практики індивідів. Вчинки індивіда у непередбачуваній ситуації визначаються характером його соціалізації.

Юрген Габермас [29], ідеолог комунікативного діалогу, використовує терміни культура, суспільство та особистість для репрезентації структурних компонентів «життєсвіту» індивіда. Мова йде про відповідні зразки соціальних відносин та поведіння між суспільством та особистістю, в яких кожен елемент пов'язаний з моделями інтерпретації або фоновими уявленнями про культуру та її вплив на дію. Участь у комунікативній дії і досягнення взаєморозуміння, з точки зору кожної із зазначених позицій, сприяють відтворенню життєсвіту.

Взаємозв'язок між суспільством та особистістю в міжкультурному просторі можна розглянути, застосувавши метафору Еріха Фромма [25] про беззастережність материнської любові, яка є безумовною, це “прихильність до безпомічної істоти”, при тому, що “чужому”, або інакшому необхідно заслужити довіру та право на суб'єктність.

Погляди сучасних теоретиків дозволяють розглядати мультикультуралізм вже з позиції усвідомленої культури інакшості. Одна з перших теорій мультикультуралізму виникає з комунітарної критики лібералізму. Комунітаристи відкидають ідею про те, що індивід стоїть перед суспільством і що цінність соціальних благ може бути зведена до їх внеску в добробут особистості. Ідеал комунітаристів – асоціативна мікроспільнота общинного типу, яку держава не повинна ні опікувати, ні контролювати, яка існує як самодостатня спільнота індивідів. В основі політики визнання Чарльза Тейлора, канадського філософа, лежить онтологічний погляд на колективні ідентичності та культури.

Він спирається на Руссо та Гегеля, та стверджує, що «ми визначаємо свою ідентичність завжди в діалозі, іноді в боротьбі з тим, що наші значущі люди хочуть бачити в нас [73, с.33]». Так, за Руссо три речі здаються нероздільними: свобода (не домінування), відсутність диференційованих ролей і дуже тісна спільна мета.

Тейлор стверджує, що через незамінну роль культур у розвитку людської волі та ідентичності, необхідно прийняти презумпцію рівноцінності всіх культур. Проте найвідомішою теорією мультикультуралізму є саме ліберальна теорія, яка враховує попередню критику з боку комунітаристів.

Вілл Кімліка розробив таку теорію мультикультуралізму, яка поєднує ліберальні цінності автономії та рівності з аргументом про цінність культурного членства. Кімліка розглядає культурну приналежність як важливу умову особистої автономії та самоідентифікації особистості. У першій роботі «Лібералізм, спільнота та культура» [37] він розвиває свою позицію, спираючись на концепцію Джона Роулза. Розглядаючи приналежність до культури як «первинне блага», як того, що бажає кожна раціональна людина [67, с. 62].

В роботі «Мультикультурне громадянство» [38] він покладається на теорію Авішая Маргаліта та Джозефа Раза [49] про національне самовизначення. «Культури служать «контекстами вибору», які надають значущі варіанти та сценарії, за допомогою яких люди можуть формулювати, переглядати та досягати своїх цілей [38, с. 89]».

Він підкреслює, що існує глибокий зв'язок між самоповагою людини та повагою до тієї культурної групи, до якої вона належить. Кімліка приходить до твердження, що оскільки члени груп меншин перебувають у невідгідному становищі з точки зору доступу до власної культури, на відміну від представників культури більшості, вони мають право на особливий захист. Теорія рівності на користь мультикультуралізму, аргументована Кімлікою, позначена як «егалітаризм удачі» за Андерсеном [2].

Прихильники цього визначення стверджують, що ті, хто народився в бідних сім'ях, мають право на колективну підтримку та допомогу через схему

перерозподілу податків. Якщо хтось народився в домінуючій культурі суспільства, йому пощастило, тоді як ті, хто належить до культур меншин, страждають від невігідного становища через невдачу, пов'язану зі своїм статусом меншини. Оскільки нерівність у доступі до культурної приналежності виникає через удачу (на відміну від індивідуального вибору) і внаслідок цього людина зазнає невігідного становища, представники груп меншин можуть розумно вимагати, щоб представники культури більшості мали брати участь у фінансовій підтримці меншин.

Щодо іммігрантів він пропонує розглядати інший підхід, оскільки вони зробили добровільний вибір і тим самим відмовилися від доступу до рідної культури: «інтеграція через надання винятків, а не вимога колективного самовизначення [38, с. 113-114]».

Під впливом філософської критики теорій мультикультуралізму, яка в основному базувалася на твердженні, що люди в багатьох частинах світу живуть у культурах, які вже є космополітичними та характеризуються культурною гібридністю, та що значущі варіанти культури надходять з різних культурних джерел (Біблія, міфологія), теоретики мультикультуралізму погоджуються, що культури перетинаються та взаємодіють, але при цьому культурна ідентичність лишається з особистістю назавжди. Кімліка стверджував, що “те чому можна навчитися в інших культурах або запозичити слова з інших мов, не означає, що ми все ще не належимо до окремих суспільних культур або розмовляємо різними мовами [38, с.103]». Ліберальні захисники мультикультуралізму стверджують, що спеціальні засоби захисту культурних груп меншин повинні діяти навіть після прийняття більш космополітичного погляду на культури, тому що “мета групових диференційованих прав полягає не в тому, щоб заморозити культури, а в тому, щоб розширити можливості членів груп меншин, поки вони цього бажають самі”

Критика та дискусії навколо концепції мультикультуралізму відбувалися на тему необхідності впровадження політики байдужості, а не пристосування щодо меншин за визначенням Чандрана Кукатаса [40], [41] та дискусії щодо

політики перерозподілу та політики визнання. Мова йде про занепокоєння щодо впливу мультикультуралізму на соціальну довіру та громадську підтримку економічного перерозподілу за визначенням Баррі [4].

Проте жодна з цих філософських дискусій не мала такого негативного впливу на концепцію мультикультуралізму як політичний дискурс, спричинений соціальним невдоволенням груп більшості та відсутністю належної громадської підтримки.

Основна критика мультикультуралізму стосується передусім того факту, що позитивні елементи кожної культури, як-от музика, місцева кухня та традиційні костюми, часто перебільшуються, в той час як соціальні проблеми, які часто виникають на ґрунті співіснування рідної та чужої культурної групи залишаються непоміченими. «Ігнорувати питання економічної та політичної нерівності» і не помічати, що «політичні питання не можна вирішити просто відзначаючи відмінності [34, с. 34]».

Деякі вчені, такі як Йопке [33], вважають, що відбувся «відступ» від мультикультуралізму в Європі, проте інші стверджують, що немає доказів будь-якого відступу, є політична та соціальна криза, яка зумовлена зростанням напруженості між різними етнічними групами (переважно між групами більшості та мусульманами) в ліберально-демократичних суспільствах і формуванням думки, що причиною цього є мультикультуралізм. При цьому, антидискримінаційні заходи та полікультурна освітня політика залишаються діючими, і немає достовірних досліджень та переконливих аргументів, що вони виявилися неефективними.

Посилання на політику мультикультуралізму, як політику, що виступає за відокремлення та поділ, а не інтеграцію та єдність, озвучена прем'єр-міністром Великобританії Джеймсом Камероном в 2011 році повністю суперечить концепції мультикультуралізму, яка спрямована не на відокремлення, а радше на розробку справедливих умов включення релігійних і культурних меншин у основне суспільство, запропоноване Кімлікою [39].

Перекладання соціального страху на політику мультикультуралізму, у зв'язку з кризами та терористичними нападами, стало інструментом в політичній боротьбі за голоси виборців в Європі, тому виникає потреба в проведенні більш широкого громадського діалогу з цього питання. Обговорення повинні проводитися в ширшому контексті та враховувати політику імміграції, раси, релігії та національної безпеки. Вдосконалюючи свою концепцію, Кімліка приходить до розуміння, що мультикультуралізму не вистачає елементу діалогу, який дозволив би культурно різноманітним групам спілкуватися, розвивати взаємну спорідненість і розуміти одне одного [35].

Сучасні теоретики мультикультуралізму Сесіль Лейборд, Петті Ленард наполягають на розподіленні культурної та політичної складової та продовжують доводити, що ідеал мультикультурного громадянства означає більш справедливий та взаємовигідний для всіх сторін умови інтеграції, а не процес закриття в своїй культурі та відокремлення від культури більшості.

Головні питання, які піднімають сучасні теоретики полягають в перевагах мультикультурного громадянства над традиційним ідеалом громадянства, заснованого на єдиному наборі прав і можливостей для кожного, на сприянні глибшій інтеграції іммігрантів та їхніх нащадків у нові культурні спільноти, на зв'язку між мультикультуралізмом та подоланням нерівності - расової, корінного походження, класу, статі, сексуальної орієнтації.

Факт існування мультикультурного суспільства в Європі неможливо ігнорувати, окрім того, Європа прийняла близько 7 мільйонів нових переміщених осіб з України за спеціальними умовами. Політики мультикультуралізму в європейських державах поступово оновлюються, з урахуванням нових концептів та аналізу попередніх недоліків.

Оновлені концепції включають поняття усвідомленого мультикультуралізму, який може ґрунтуватися на прийнятті усвідомленої культури інакшості та створенні загальних правил, в межах стратегії "win-win", коли всі сторони комунікативного діалогу лишаються в виграші.

Культурне різноманіття лишається базою для такого діалогу, а міжкультурний діалог – проміжною важливою ланкою.

## **1.2. Міжнародно-правова легітимація принципу культурної різноманітності (на прикладі нормативно-правової бази ЮНЕСКО)**

Доктрина культурного різноманіття – це така аксіологічна настанова, яка визнає та поважає існування та присутність різноманітних груп людей у суспільстві та визнає рівноправність культур. Соціальна система цінує принцип світоглядно-сміслової відмінності людей та заохочує кожного визнавати та підтримувати цю настанову.

Середовище, що складається із представників різноманітних культур, також надихає кожного в суспільстві робити значний внесок у розширення можливостей своєї культурної ідентичності, а також культурної ідентичності інших.

Визнання того, що світ складається з багатьох різних людей із різним походженням і культурою, є першим кроком до більш зрозумілого та гармонійного суспільства. Сприяючи полікультурності спільнот та підтримуючи політику збереження розмаїття культур, можна подолати дискримінацію, нетерпимість та бар'єри непорозуміння, оскільки це доводить правоту тези, що різне не означає погане.

Якщо мультикультуралізм піддавався критиці та зазнавав кризи, то концепція культурного різноманіття завжди підтримувалася всіма політиками, та ніколи не підлягала перегляду, тільки покращенню. Це є певною відповіддю, що політика мультикультуралізму є вірна, і зазнала кризи виключно через політичну складову.

Важливим кроком до підтримки та розвитку концепції культурного різноманіття було прийняття декларації на Генеральній конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) в 2001 році, яка закликає країни та установи працювати разом для збереження культури в усіх її

формах, а також для політики, яка допомагає обмінюватися ідеями між культурами та надихає на нові форми творчості.

Головним надбанням декларації, є широке трактування поняття «культура» та зв'язок між збереженням культури та питаннями прав людини. Декларація визначає роль ЮНЕСКО як простору, в якому різні інституції можуть розвивати ідеї щодо культурного розмаїття.

Міжкультурний діалог визначається найкращою гарантією миру та відкидає ідею неминучого зіткнення культур, та є одним із основоположних документів нової етики, яку просуває ЮНЕСКО.

Декларація викладає загальні принципи, які держави-члени мають виконувати, працюючи з приватними та громадськими організаціями.

Декларація визначає «культуру» як «сукупність відмінних духовних, матеріальних, інтелектуальних та емоційних особливостей суспільства або соціальної групи», включаючи стиль життя, системи цінностей, традиції та вірування на додаток до творчості.

Це є план дій, затверджений світом, який чітко пов'язує культурне розмаїття з правами людини. У ньому йдеться про мовне різноманіття, свободу вираження поглядів, захист мов і знань корінних народів, а також вільне пересування людей. Документ базується на принципах та концептах політики мультикультуралізму в її ідеальному вигляді.

Статті декларації якнайкраще відображають суть політики мультикультуралізму, в них зокрема йдеться: «як джерело обміну, інновацій і творчості, культурне різноманіття є таким же необхідним для людства, як біорізноманіття для природи. У цьому сенсі воно є спільним надбанням людства і має бути визнане та підтвержене на благо сьогодення і майбутніх поколінь»; визначає культурне розмаїття як одне з джерел розвитку, де «розвиток» означає індивідуальний розквіт, а також зростання економіки; визначає, що культурна різноманітність не може порушувати права людини, гарантовані міжнародним правом; підтверджує мовні права як культурні права відповідно до Міжнародного права людини; підтверджує свободу вираження поглядів,



плюралізм ЗМІ та багатомовність; закликає зберігати, примножувати та передавати майбутнім поколінням спадщину в усіх її формах, для підтримки творчості та міжкультурного діалогу.

2022 рік став роком проведення міжнародної зустрічі, скликаної ЮНЕСКО, держав щодо підтримки концепції культурного різноманіття MONDIACULT 2022. Сто п'ятдесят держав одноголосно прийняли амбітну Декларацію, в якій культура підтверджується як «глобальне суспільне благо». Вона відображає згоду країн щодо спільної дорожньої карти для посилення державної політики в цій сфері.

Культура відіграє фундаментальну роль у наших суспільствах. Завдяки культурі, люди можуть відкрити свою загальну людськість і стати вільними та освіченими громадянами. Проте, незважаючи на прогрес, вона все ще не є до кінця усвідомленим критерієм при стратегуванні й здійсненні державної політики та міжнародної співпраці.

У Декларації, яка стала результатом десяти місяців багатосторонніх переговорів під керівництвом ЮНЕСКО, держави вперше підтверджують, що культура є «глобальним суспільним благом». Отже, держави закликають включити культуру «як окрему ціль» до наступних концепцій сталого розвитку ООН та підтримувати культурне різноманіття. У Декларації також сформульовано заклик до регулювання цифрового сектору, зокрема основних платформ, на користь культурного розмаїття в Інтернеті, прав інтелектуальної власності митців і справедливого доступу до контенту для всіх.

Культурно-креативний сектор є одним із найпотужніших двигунів розвитку в усьому світі. На його частку припадає понад 48 мільйонів робочих місць у всьому світі, майже половину з яких займають жінки, що становить 6,2% усіх існуючих робочих місць і 3,1% світового ВВП. Це також сектор, який працевлаштовує та надає можливості трудової самореалізації найбільшій кількості молодих людей віком до 30 років.

Саме можливість розвиватися в спільноті інтерактивних взаємодій, переплітаючи своє та чуже за Гогеном [31], зберігати культурну ідентичність та

використовувати досвід та знання інших, дозволяє креативному класу вивести культуру на щабель рушійної сили розвитку світової економіки та бути одним з найбільших мультикультурних секторів.

Таким чином, завдяки обґрунтуванню пограничної важливості принципу культурної різноманітності в нормативно-правових документах ЮНЕСКО, він став головним ціннісно-смысловим орієнтиром при стратегуванні гуманітарних політик демократичними країнами світу та країнами-членами ООН. При цьому слід розрізняти поняття «культурне різноманіття» та «мультикультуралізм», оскільки перше виступає ціннісно-світоглядною основою толерантного суспільства, а друге апелює до стратегій реалізації даного принципу на практиці. Мультикультуралізм – система практичних орієнтирів по розробці й плануванню управлінських стратегій для збереження й підтримки культурної різноманітності.

### **1.3. Формування культурної ідентичності в полікультурних середовищах: аналіз тактик інтеграції та дистанціювання**

Питання культурної ідентичності є частиною важливого питання ідентифікації, яке кожна особистість ставить перед собою впродовж життя: хто я є і яка моя сутність?

Оскільки культура є основою колективних характеристик та набутих знань спільного кола осіб, найпоширенішим є усвідомлення ідентичності через мову, творчість, гастрономію, традиції, музику, релігію, певні соціальні норми та звичаї. Також можлива ідентифікація з певними культурними або релігійними групами. Процес самоідентифікації є частиною розвитку особистості під час її соціалізації. Власне ідентичність є формою вираження культурних цінностей та переконань, яка відокремлює людину від інших груп, робить її відмінною та унікальною.

Підходи до визначення ідентичності переважно базуються на трьох рівнях вимірів, визначених Седікісом та Бревером в роботі «Індивідуальне Я, реляційне Я і колективне Я. Партнери, опоненти чи незнайомці?», а саме на

індивідуальному, колективному та реляційному. Різниця між цим позиціонуванням ідентичності бере свій початок в самому змісті розрізнення форм, водночас це різні процеси, які формують зв'язки, або видозмінюють їх впродовж певного часу. «Теорії, які фокусуються на індивідуальному, реляційному або колективному змісті ідентичності часто характеризуються зосередженням на індивідуальному, спільному чи колективному процесах формування та змін ідентичності [77]».

У праці “Інтегративний погляд на ідентичність” Віньоля, Шварца та Люйкса [77] зазначено, що індивідуальна або особиста ідентичність стосується аспектів самовизначення на рівні окремої особи. Це можуть бути цінності та вірування, релігії, стандарти поведінки, самооцінка.

Реляційна ідентичність стосується ролі по відношенню до інших людей та охоплює зміст ідентичності, наприклад, дитина, дружина, батько, колега по роботі. Реляційна ідентичність стосується не лише цих ролей, а й того, як вони визначаються та інтерпретуються окремими особами, які беруть участь у їхньому творенні. Таким чином, ідентичність знаходиться всередині міжособистісного простору.

Колективна ідентичність стосується самоокреслення осіб, завдяки інтеріоризації світоглядних та поведінкових регулятивів групи, до якої вона належить; того значення, яке людина надає цим соціальним групам, категоріям, почуттям, переконанням, які виникають у результаті колективного співжиття, за соціальною психологією Маклафлін-Волпа.

Колективна ідентичність масштабується до будь-якої форми соціальної групи або категорії, включаючи етнічну приналежність, національність, релігійність і стать, а також менші за чисельністю групи, наприклад сім'ї та робочі групи [77].

Відповідно до принципів системного підходу, культура є важливим компонентом, без якого суспільство не існуватиме. Норми та цінності є “соціальним клеєм”, який об'єднує спільноту. Саме ці норми та цінності впливають на творення ідентичності особистості.

Спільні норми та цінності створюють консенсус. Еміль Дюркгейм назвав це колективною свідомістю суспільства. Дюркгейм стверджував, що саме ця колективна свідомість соціалізує людей до «належної» поведінки та утримує суспільство від занурення в безлад або «аномію».

Проте бачення культурної ідентичності також може різнитися, в залежності від філософії. Так постмодерністи мають протилежну думку і стверджують, що культура різноманітна, і відкидають ідею, що культура може допомогти об'єднати людей. Постмодерністи припускають, що різноманітність у культурі породжує фрагментовані ідентичності. Люди можуть будувати свою ідентичність на основі різноманітних культур. Національність, стать, етнічна приналежність, релігія та політичні переконання – це все рівні колективної ідентичності.

За концепцією Додда, описаній в «Концепції міжкультурної комунікації» [20] культура складається з трьох шарів: внутрішнього, проміжного і зовнішнього, кожен з яких включає окремі компоненти культури. Внутрішній шар складається з елементів, які мають глибоке значення для людини і їх важко змінити, тобто цінності, історія, переконання, світогляд. Проміжний рівень складається з діяльності, яка створює культуру, тобто декоративно-прикладне мистецтво, традиції, звичаї, обряди. Зовнішній рівень включає всі системи, які є унікальними для кожної культури, тобто політичної, релігійної, освітньої, економічної. Усі три шари складають суттєву частину особистісної референції людини.

Культура не може бути статичною, вона постійно розвивається та передається між поколіннями завдяки соціальним навичкам, це певний інформаційний код, який зберігається в мозку, за визначенням Месуді [51].

Алекс Месуді, розвиваючи концепцію еволюції Чарльза Дарвіна, та спираючись на поняття культурної пам'яті Юнга, демонструє, що людська культура сама по собі є еволюційним процесом, який показує ключові дарвінівські механізми варіації, конкуренції та успадкування, та може покращити розуміння людської поведінки [51]. Водночас культура розвивається

через зміни, які відбуваються в нашому природному середовищі, через технологічні досягнення, інновації, глобалізацію, культурну дифузію, за визначенням Вагунера [80] та акультурацію за Беррі [10].

Культурна дифузія та акультурація також мають велике значення для формування культурної ідентичності, не дивлячись на взаємовиключення цих понять. Так, культурної дифузії має наступні види:

- переселення – це поширення культури через міграцію. Люди, які переїжджають з одного місця в інше, часто адаптуються до нової культури. Іноді, якщо багато іммігрантів переміщуються разом, вони можуть інтегруватися та закріпити свою культуру в новому місці;
- експансія – поширення культури на нове місце і при цьому збереження популярності в місці походження;
- розширення, яке має три різновиди: контагіозне – як ідеї можуть поширюватися через особисті взаємодії між окремими людьми, ієрархічне – як ідея може рухатися з вершини соціальної піраміди до низу, стимулятивне – як культура може змінюватися, коли вона переміщується з одного місця в інше. Культура може лишитися незмінною у місці свого походження, але набути подальшого розвитку на іншому місці;
- дезадаптивний спад – поширення культури на нову територію, але неможливість її розвитку через неактуальність та неможливість адаптації до нового оточення.

Ідеї, які поширюються через культурну дифузію, включають філософію, релігію, моду, мову та технології.

Акультурація є своєрідним феноменом з-поміж шляхів набуття культурної ідентичності, оскільки особистість не пристосовується до нового оточуючого середовища, а зберігає свою культурну автономію та часом маргіналізацію.

Беррі в своїй праці «Концептуальні підходи до акультурації» [10] запропонував модель, яка класифікує індивідуальні стратегії адаптації за кількома вимірами. Перший вимір стосується вибору щодо збереження або

відмови від рідної культури особою, завдяки постановці питання, чи має значення збереження своєї ідентичності та характеристик? Другий вимір стосується прийняття або відкидання приймаючої культури: чи вважається цінним підтримувати відносини з більшим суспільством? З цих двох вимірів виникають чотири стратегії акультурації:

- асиміляція. Індивіди приймають культурні норми домінуючої або приймаючої культури замість своєї оригінальної культури.
- Відокремлення. Індивіди відкидають домінуючу культуру або культуру господаря на користь збереження своєї культури походження. Відокремленню часто сприяє імміграція до етнічних анклавів.
- Інтеграція. Індивіди здатні прийняти культурні норми домінуючої або приймаючої культури, зберігаючи свою культуру походження. Інтеграція призводить до бікультуралізму.
- Маргіналізація. Індивіди відкидають як свою культуру походження, так і домінуючу культуру господаря.

Дослідження Арендс-Тота, Юдіт ван де Війвера в роботі «Оцінка психологічної акультурації» показують, що стратегія акультурації може відрізнитися між приватною та громадською сферами життя. Наприклад, індивід може відкидати цінності та норми приймаючої культури у своєму приватному житті (відокремлення), але він може адаптуватися до приймаючої культури в публічних частинах свого життя (тобто інтеграція чи асиміляція).

Інтеграційну стратегію акультурації можна чітко побачити у культурі глухонімих людей. Такі люди використовують власну мову жестів для спілкування, дізнаються про свою культуру та мову в установах, а не в сім'ї, і їх об'єднує спільний досвід як людей з обмеженими можливостями.

Члени культури глухих створили власні унікальні культурні та соціальні норми для спілкування, взаємодії та сприйняття навколишнього світу.

Деякі дослідження акультурації показують, що інтегрована стратегія акультурації має найсприятливіші психологічні наслідки [60] для осіб, які

приспосовуються до культури більшості, а маргіналізація навпаки, має найменш сприятливі результати, за визначенням Беррі та ін. [10].

Ерік Еріксон, теоретик психоаналізу, який ввів термін криза ідентичності, ввів й таке поняття як соціальний, культурний та історичний контекст, що є основою, для побудови індивідуальної ідентичності.

Визнаючи складність ідентичності як поняття, Еріксон говорить, що ми маємо справу з процесом, що відбувається всередині особистості, а також всередині її спільноти... У психологічному плані формування ідентичності відбувається в процесі одночасної рефлексії і спостереження [22].

Сучасний підхід до визначення ідентичності та самоідентифікації продемонстровано у дослідженні Б. Татума “Складність ідентичності: "Хто я?" [74, с.9-14]. Дослідник зазначає, що кожна особа може мати кілька культурних ідентичностей, набуту та вроджену, та використовувати їх за потреби. В регіонах, де особа є учасником домінуючої або переважної соціальної групи, елемент її ідентичності сприймається нею як належне, та залишається без коментарів. Це сприйняття ґрунтується на належності індивіда до домінуючої культури.

В Еріксонівських термінах, внутрішній досвід і зовнішні обставини співзвучні з моїм іншим, та відображаються реальними іншими, подібними до моїх внутрішніх станів. При відсутності дисонансу цей вимір ідентичності вислизає від свідомої уваги. Ми звертаємо увагу тільки на ті аспекти нашої особистості, які інші помічають в нас. Ці аспекти ідентичності впливають на наше власне сприйняття нас самих та виділяють нас як виняткових або «інших» в очах оточуючих.

Заключний висновок Татума дає чергову відповідь на питання про базисну роль культурної ідентичності у формуванні політики мультикультуралізму, оскільки визначає, що “незалежно від підходу до концепції культурної ідентичності, мультикультурна теорія є відповідним засобом вирішення проблеми, оскільки соціальні контексти, такі як глобалізація та імміграція

роблять формування ідентичності складним і багатовимірним процесом [74, с.9-14].

Культурна ідентичність є частиною особистісної ідентичності, засада індивідуального психічного благополуччя. Однак сучасний світ є вкрай глобалізований, тому моноетнічні держави перетворюються на рудимент чи ознаку відсталості й замкнутості спільнот. Міжкультурний діалог та ефективна міжкультурна взаємодія стають можливими не тоді, коли актори відмовляються від культурної приналежності, а тоді, коли визначаються щодо неї однозначно. Глобальний світ, таким чином не скасовує потребу в культурній ідентичності, а все більш актуалізує це питання.

### **Висновок до розділу I**

Мультикультуралісти не ставлять під сумнів твердження, що кожна культура та культурні групи мають бути визнані на рівній основі. Релігія, мова, етнічна приналежність, національність та раса не можуть бути основою для домінування в суспільстві. В основі мультикультурного суспільства лежить повага до культурної ідентичності, сформованої в полікультурному середовищі. Витоки концепту мультикультуралізму ґрунтуються на філософській доктрині лібералізму та мають міжнародно-правову легітимізацію принципу культурної різноманітності.



## **РОЗДІЛ II. ДИСКУРС КРИЗИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ**

### **2.1. Означення причин концептуальної кризи мультикультуралізму**

У 2022 році новий приплив мігрантів та тимчасово-переселених осіб змусив урядовців країн Європи переглянути та подекуди спростити свої усталені інтеграційні моделі та ревізувати концепцію мультикультуралізму, яка потребує оновленого погляду та з'ясування причин попередніх невдач.

Протягом останнього десятиліття провідні європейські лідери публічно заявляли, що мультикультуралізм у їхніх країнах зазнав краху. Як наслідок зріс антиміграційний дискурс та зросла кількість правих партій.

Європа вважається пост-расовою, оскільки всі види дискримінації заборонені законом, але насправді в деяких країнах існує культурний расизм. В Європі політичні партії з антиімміграційною та антимусульманською програмою вважають культурний расизм політкоректним.

Культурний расизм проявляється у владі однієї культурної групи над іншою. Проявляється в закликах до закриття кордонів, з метою збереження культури більшості, забороні на використання традиційних релігійних атрибутів, ліквідації мов груп меншин тощо.

За Рудом Купманом [43], претензії меншин на права дедалі більше стикаються з різкою реакцією більшістю, яка бажає зберегти та захистити «національні» культурні та релігійні традиції. Дебати навколо мінаретів у Швейцарії, паранджі у Франції, супутника Святого Миколая «Чорного Піта» в Нідерландах і свободи слова, використаної для демонстрації неповаги до меншин у кількох країнах, є показовими прикладами. Такі питання є дуже актуальними та пропонують великий мобілізаційний потенціал для популістських партій. Однак, незважаючи на те, що публікацій про права меншин є багато, нормативна література замовчує питання нормативної легітимності прав автохтонної культурної більшості. Причиною такої недбалості є припущення, що більшість може, за визначенням, нав'язати свою волю силою

виборів. Саме ця динаміка є важливим структурним чинником зростання націоналістичного популізму в західних країнах. Це протистояння має тенденцію до поляризації та ескалації, оскільки немає спільної нормативної основи, на якій можна було б обговорювати легітимність і межі вимог прав більшості. Для однієї сторони в таких дебатах більшість не має жодного законного права вимагати привілеїв своєї мови чи культури над іншими, для іншої сторони це право є абсолютним, оскільки в популістській точці зору демократична легітимність зводиться до того, що вирішить більшість. «Щоб уникнути цього протистояння, яке дедалі більше отруює політичні дебати в західних демократіях, необхідне нормативне визначення легітимності та обмежень претензій культурної більшості [43, с. 106]».

Семюель Гантінгтон у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій» [28] висловлює думку, що після холодної війни відбувся розпад біполярної системи і це стало початком нового багатокультурного світу. Культура стала найбільш суттєвою відмінністю між людьми, значно глибшою за ідеологічну, політичну чи економічну відмінності. Культура західного світу набирає все нових обертів, постійно збагачується та змінюється. «У цьому новому світі місцева політика – це політика етнічної приналежності; глобальна політика – це політика цивілізацій. На зміну суперництву наддержав приходить зіткнення цивілізацій» [28, с.28]. Проте праця Гантінгтона піддалася широкій критиці за недоліки методології та узагальнення концептів, а також за спрощення різновекторних інтересів держав.

В «Глобальні утопії та зіткнення цивілізацій: неправильне розуміння сьогодення» Джона Грея, міжнародний конфлікт може бути спричинений різними культурними традиціями, але це «взаємодія з дефіцитом ресурсів, конкурентними претензіями на територію, суперечливими планами торгівлі та історичними спогадами про етнічну чи релігійну ворожнечу, джерелом якої є культурні відмінності [26, с.149]»

Прихильники ліберальних цінностей, Шлезінгер, Баррі, Гантінгтон зауважують, що демократія потребувала спільної культурної основи та сильного

почуття громадянської активності. На їхню думка політика різноманітності протиставляється політиці солідарності, оскільки саме визнання групових прав фрагментує суспільство, сприяє «паралельному життю», знищує лояльність до нації та держави, зменшує індивідуальну свободу.

Питання подолання протистояння індивідуальних та колективних прав, запропоноване Кімлікою та важливість культури й культурного середовища для побудови рівності заклали основні принципи концепції мультикультуралізму. Справедливе суспільство має визнавати важливість культур меншин і дозволяти їм захищати своєї культури від практик і правил більшості [35]. Проте Кімліка розрізняє «зовнішній захист» – вимогу культури меншин захистити своє самобутнє існування та ідентичність шляхом обмеження впливу рішень більшості та «внутрішні обмеження» – вимогу культури меншини на обмеження базової громадянської чи політичної свободи своїх власних членів, з метою запобігання фрагментації групи. Якщо «зовнішні вимоги» повинні бути прийняті, оскільки вони допомагають зміцнити індивідуальну свободу та соціальну справедливість, запити на «внутрішні обмеження» мають бути відхилені. Мультикультурний простір та суспільство, яке його складає, не залежить від якогось конкретного і чітко визначеного набору норм і політик. Це результат «конституційного патріотизму», публічної згоди щодо спільних правил, які стосуються всіх членів суспільства.

Сейла Бенхабіб [7] розвиває тему ключової ролі дорадчої демократії для мультикультурного суспільства. Вона аналізує поширений закид щодо необхідності спрощення культури до усталеної одиниці з чітко визначеними межами, і стверджує, що прийняття та розширення інших культурних і релігійних традицій можливе за виконання певних умов. Вона говорить, що суспільство та групи, які претендують на культурне визнання, повинні надати своїм членам «егалітарну взаємність» (члени меншин не повинні, в силу свого статусу членства, мати менший ступінь прав, ніж більшість); «добровільне самоспіввідношення» (особу не можна автоматично відносити до культурної, релігійної чи мовної групи по факту народження); «свобода виходу та асоціації»

(індивіди повинні мати необмежену свободу вибору до належності до тієї чи іншої групи та мати право змінювати їх [7]).

«Ми всі мультикультуралісти» - цей слоган виголосив Натан Глейзер у 1997 році, щоб засвідчити оптимістичний курс, західний тренд щодо визнання та поваги різних культурних ідентичностей.

Вже за кілька років Європою прокотилася хвиля відступів від політики мультикультуралізму. Вона була проголошена невдалою та такою, що привела до фрагментації суспільства.

На громадську думку мали великий вплив терористичні акти та серія бунтів, які прокотилися Європою. Бійки між іммігрантською та місцевою молоддю у Франції та Великій Британії широко обговорювалися в пресі та в політичних дискусіях і стали приводом до роздумів щодо нездатності іммігрантів до інтеграції. А серія терактів в столицях Європи ще більше поглибила сприйняття невдалої політики мультикультуралізму.

Як результат, розмови про необхідний відступ від мультикультуралізму як нормативного ідеалу та як набору політики поширилися в усіх західних країнах. Дослідник сучасних практик Енцо Коломбо [15] виділяє наступні ключові критики політики мультикультуралізму:

### **Права консервативна критика**

Консервативні критики звинувачують мультикультуралізм у наданні надмірної підтримки групам меншин у їхній ідентичності та культурі. Вони часто демонструють «війну між культурами» за Гантінтонгом [28] та Остером.

На їхнє переконання, більшість повинна пишатися власною культурою та підносити її, максимально використовуючи національну приналежність і внутрішню згуртованість. Потрібно вимагати від груп меншин дотримання правил і цінностей більшості і виявляти готовність до асиміляції.

Найчастіше об'єктом такої критики виступає іслам. Вважають, що мусульмани особливо неохоче інтегруються та приймають західні цінності, та, прикриваючись правами культурної різноманітності, нав'язують свої власні закони і спосіб життя. Відмова від полікультурної політики та зміна балансу

толерантності розглядається як необхідна відповідь на зіткнення між агресивною, сепаратистською мусульманською ідентичністю і ліберальними цінностями свободи вираження поглядів, відокремлення церкви від держави, прав жінок і прав сексуальних меншин.

Аргумент «ми повинні захищати свою ідентичність» критикували за те, що культурні ідентичності розглядаються як однорідні та фіксовані, не зважаючи на внутрішні відмінності та конфлікти. Таким чином розвивається нова форма расизму, у якому фокус переміщується від біологічного поняття «раси» до «раси як культури, етнічності та релігії». Народжується нова форма расизму, з яких ісламофобія [53-55] є її найжорсткішим проявом.

### **Критика з боку феміністичного руху**

Мультикультуралізм є важливим дискусійним пунктом для частини феміністичного руху. Сьюзан Моллер Окін в праці «Чи шкідливий мультикультуралізм для жінок?»[63] зауважує, що існує протиріччя між ідеєю мультикультурності, що всі культури мають право на рівну повагу та турботу, та захистом прав жінок. Деякі культурні спільноти не підтримують рівні права. Існує багато груп жінок, які мають несправедливе ставлення до себе, саме на основі культурних, традиційних або релігійних відмінностей.

Це нерівні права на участь у політичному житті, нерівна вразливість до насильства та відмова від можливості освіти та праці. Групи мігрантів часто більш патріархальні, ніж більшість. Мультикультуралізм дозволяє їм наполягати на своїх культурних традиціях і це призводить до краху свободи жінок та ставить під сумнів досягнення феміністичного руху. «Було б набагато краще, якби культура, в якій жінка народилася, перестала б існувати, або ж інтегрувалася в менш сексистську культуру, і це б стало заохоченням до зміни себе таким чином, щоб зміцнити рівність жінок – принаймні в тій мірі, в якій ця цінність підтримується в культурі більшості [63, с.22]».

Але ця критика зазнала додаткових зауважень, адже вона демонструє занадто спрощений поділ між західним ліберальним суспільством, яке є менш патріархальним та культурами меншин. Але західні культури більшості

не завжди «менш патріархальні», вони різні. Це також породжує зверхнє ставлення до жінок з культури меншин та посилює критичне ставлення до західних жінок та надає перевагу ліберальному способу життя. Жінки в різних культурах мають різне сприйняття свободи і нав'язування точки зору білих домінуючих жінок не може бути універсальним.

### **Критика з боку національно-солідарного руху**

Дана критика ґрунтується на звинуваченні мультикультуралізму у послабленні соціальної єдності. Прихильники цієї групи, а саме Гудхарт; Малік стверджують, що політики, які дозволяють групам меншин зберігати власну культуру та ідентичність, заохочують етнічний сепаратизм та сприяють расовій, етнічній і культурній балканізації. Замість того, щоб сприяти інтеграції та покращувати рівність підтримки та визнання культурних відмінностей груп меншин, мультикультуралізм, не думку критиків, сприяє байдужості та маргіналізації. У результаті зникає соціальна згуртованість, розмиваючи саму основу соціального життя. «Ліберальні держави мають наполегливо впроваджувати програми згуртованості громад, повинні замінити мультикультуралізм іншою політикою, і це дасть потужний зсув до реалістичного визнання амбівалентного завдання будь-якої ліберальної демократичної держави, а саме забезпечувати солідарність між членами та заохочувати визнання (індивідуальної) особливості [33, с. 57]».

Щоб сприяти ефективній інтеграції груп меншин, держава повинна просувати те, що є спільним, а не те, що є суперечливим.

Прибічники цього критичного підходу наполягають на тому, що меншість повинна поділяти принципи способу життя більшості, її мову та інституції і це сприятиме інтеграції та рівній соціальній участі в житті спільноти [57]. Саме політика соціальної згуртованості (або «громадянської інтеграції») повинна замінити мультикультурну політику, для успішного занурення в приймаюче суспільство. Успіх такої інтеграції залежить не лише від економічної та політичної складової, а й від індивідуальних зобов'язань, що символізують

національну приналежність: знання історії країни, знання мови та явне схвалення ліберальних і соціальних цінностей [33].

Інтеграція не може бути ініціативою виключно більшості. Для того, щоб бути інтегрованими, мігранти повинні демонструвати своє бажання до змін та відмовитися від тих аспектів своєї культури, яка не вписується в життя більшості.

Цю критику звинуватили в підтримці регресивного кроку до примусу та етноцентризму, адже соціальна згуртованість підкреслює моральний і соціальний порядок і перегукується з традиційним поглядом на соціальну інтеграцію як соціальний контроль. Звинувачення груп меншин у відсутності бажання інтеграції під прикриттям збереження культурної ідентичності, є політичною підміною, адже насправді низький відсоток інтеграції зумовлений нерівністю та відчуженням більшості від груп меншості.

### **Критика з боку прогресистів**

Нездатність політики мультикультуралізму виправити соціально-економічну нерівність є головним зауваженням прогресивної критики. Виходячи з цього концепту, мультикультуралізм перебільшує роль культури, приховуючи при цьому реальні економічні причини дискримінації та відчуження груп меншин, а під сприятливим наміром захисту культурних відмінностей, лишається прихованою реальність, що групи меншин страждають від жорстокої нерівності. На думку критиків, перш за все політика мультикультуралізму повинна визнати, що несе в собі нерівні умови в освіті та зайнятості, таким чином породжуючи соціальну дискримінацію.

Дискриміновані люди не можуть бути включені в процеси інтеграції на рівних, вони намагаються захистити свою культуру, а натомість потребують матеріальної допомоги, їхнє рішення мігрувати є доказом їхнього бажання виїхати та змінити стиль життя їхньої рідної країни, на стиль країни, в якій вони оселяються. Прохання до них взяти на себе зобов'язання вивчати та використовувати мову та прийняти спосіб життя приймаючої країни не є нав'язуванням правил більшості, це лише необхідний крок до ефективної

інтеграції, тому потрібно розробити більш реалістичну політику, яка б містила захист від дискримінації та соціальну згуртованість. Замість політики, яка сприяє згуртованості «всередині» груп, держава повинна сприяти політикам, які зміцнюють «перехідний» соціальний капітал. Це двосторонній підхід, який сприяє як інтеграції, так і збереженню мови та традицій меншин, а також вивчає їхні культурні коди, для спілкування з ними та сприйняття їх, як частини громади.

Критику прогресистів звинуватили в просуванні нової форми асиміляції, в якій домінуюча культура домінуюча по суті, і меншини повинні схвалити її як умову для свого перебування в новій країні. Таким чином інтеграція перетворюється в нову форму дисципліни та контролю, яка підтримує “правильних” іммігрантів, які виконують вказівки більшості та ігнорує та маргіналізує “інших”, які не хочуть або не можуть інтегруватися.

Зауваження з боку прогресистів є найбільш релевантними для оновлення політики мультикультуралізму. Адже при впровадженні певних правил, можна отримати усвідомлений мультикультуралізм, який необхідний зараз Європі. Спираючись на різні пункти вищеперерахованих критик політики мультикультуралізму, деякі європейські політики, почали свідомо формувати думку про небезпеку, яка виходить від іммігрантів, а точніше, від підтримки їхньої культурної ідентичності і поставили заслон на об’єктивну реальність та створили штучну кризу політики мультикультуралізму, переклавши відповідальність за власні прорахунки на групи меншин.

Проте поступово ця криза почала спростовуватися шляхом відокремлення культурної складової від політичної, або соціальної.

Так представниця мультикультурного фемінізму Сара Сонг у роботі «Предмет мультикультуралізму: культура, релігія, мова, етнічна приналежність, національність і раса?» [70] продемонструвала, як стигматизація «чужих» практик (таких як Мормонська полігамія) служить для відвернення уваги від найбільш прогресивних практик мормонської громади (легке розлучення для жінок, ранні політичні права). Вона доводить, що “проблемними” для більшості



можуть бути певні практики громади, а не культура в цілому; і те, що рухає критикою мультикультуралізму – це не обов'язково справедливість, а радше динаміка нав'язування та відволікання від соціальних провалів держави.

Лілла Беркес [8] стверджує, що якщо щось й зазнало невдачі в ЄС, так це політична основа, прийнята для того, щоб керувати зростаючою етнічною та культурною різноманітністю того, що колись було однорідним суспільством.

Нездатність ЄС ефективно інтегрувати іммігрантів, особливо мусульман, призвело до підміни понять та негативного ставлення до культури різноманітності у власне мультикультурному суспільстві, та породило страх перед ісламом. Під впливом ісламофобії, мультикультуралізм як політика невтручання зазнала невдачі, а громадянській інтеграції (спільні громадянські цінності та моральні норми) не вдалося встановити соціальну згуртованість.

## **2.2. Ісламофобія, як головний чинник кризи мультикультуралізму**

Не зважаючи на всі вищеперераховані критики, які впливали на кризу мультикультуралізму, але спиралися на різні аудиторії, існував чинник, який об'єднував всі групи і це- ісламофобія.

Поступово ісламська культура почала не тільки протиставлятися західній, а й розглядатися як загроза європейським цінностям та принципам.

Велика кількість біженців з мусульманських країн загострила ситуацію. Почало формуватися упереджене ставлення, яке переносилося на всіх мусульман.

Франція вжила одні з найжорстокіших дій, оскільки заборонила використовувати релігійну символіку в громадських місцях, як то хустка у жінок. Заборонила відводити місця для молитви в школах та будувати високі мечеті, щоб вони не домінували над іншими спорудами. Але з'явилося багато критиків подібних політичних рішень, це розглядалося як «расистська спроба французького уряду знищити формування мусульманської ідентичності у Франції, заохочувати мусульман у Франції адаптуватися до французької культури та прийняти виключно «французьку» ідентичність» [16].

В Німеччині така ж заборона торкнулася вчителів державних шкіл і державних службовців у 2014 році. У Великобританії подібний законопроект був внесений до Палати громад також у 2014 році, але закон не був прийнятий, проте породив жорстку дискусію та спровокував серію нападів місцевого населення на мусульман. За кілька років хвиля нападів зросла ще на 50%, а після теракту в Манчестері в 2017 році кількість нападів на мусульман зросла на 70 відсотків, за даними Tell MAMA 2017 [75].

Важливо зауважити, що мусульмани складають першу та одну з найбільших неєвропейських імміграційних груп, які прибули до Європи шукати саме роботу, а отже інтегруватися в західне суспільство. Багато з них успішно налагодили зв'язки в межах своїх місцевих громад, отримали всі права і індивідуальне місце в публічній сфері. Їм також вдалося заявити про рівність і право збереження власної культурної ідентичності. При цьому мусульмани, які проживають у країнах-членах ЄС, продовжують зазнавати дискримінації в різних сферах свого життя і дуже часто маргіналізовані та відчужені в своїх власних громадах.

Ісламофобією можна назвати будь-який прояв порушення прав мусульман, зведення нанівець поняття рівності людей та взаємоповаги.

Питання культурної ідентичності не просто ігнорується, а фактично стає приводом до породження агресії та расизму.

Дослідник походження концепції ісламофобії Енгі Абделькадер [3] в роботі «Порівняльний аналіз європейської ісламофобії: Франція, Великобританія, Німеччина, Нідерланди та Швеція» провів порівняльний аналіз ісламофобії в країнах Європи і дійшов висновку, що головний чинник лежить в соціальному невдоволенні більшості населення та перенесення уваги політиками своєї відповідальності на мусульман.

Повільне економічне зростання, розбіжності з релігійними, расовими та етнічними меншинами, а також терористичні напади, що загрожують національній безпеці – основні виклики мультикультуралізму у Франції. Після серії терористичних атак у Парижі 2015 року розширилися повноваження

виконавчої влади та поліції. Це також спровокувало масові атаки на ідентичність мусульман. В цілому у Франції проживає близько 5 мільйонів мусульман, що складає приблизно 8,5 відсотків від загального населення. Існує вага відмінності у рівні зайнятості між іммігрантами, народженими в країнах ЄС та вихідцями з Північної Африки. 80% європейських мігрантів мають роботу та можливість підтримувати свої соціальні та культурні зв'язки. При цьому 80% людей арабського та африканського походження живуть в гетто та піддаються утискам, в першу чергу ці напади спрямовані на їхню культурну ідентичність.

У Франції негативне ставлення та невдоволення культурними цінностями іммігрантів виникли задовго до утворення ІДІЛ та початку боротьби з ним. Неприйняття арабського та африканського народів почалося одразу, як Франція відкрила свої кордони для населення своїх колишніх країн-колоній, що спричинило великий наплив мігрантів. У Франції утворилися не просто арабські або африканські райони, а фактично були утворені цілі міста в містах. Якщо в 2000 роках 70% французів вважали іслам несумісним з європейськими цінностями, то в 2015 році цей відсоток критично зменшився до 40%. Така зміна поглядів є дещо парадоксальною, адже відбулася після нападу в 2015 році на французький журнал *Charlie Hebdo*, який вирізняється гострою критикою поточних ситуацій та сатиричним поглядом на іслам та мусульман. Фактично цей теракт міг ще сильніше поглибити кризу, але реакція засудження насильства, яка пролунала від всього мусульманського світу та від Мусульманської Ради Франції, змусила французів побачити реальну ситуацію та почати розрізняти радикальних ісламістів від мусульман.

Важливою стала роль і нових соціальних медіа, які дозволили напряму висловлювати співчуття французькому народу та свою солідарність із жертвами, якими скористалися багато мусульман. Більшість нових опитувань показують, що французи бояться притоку біженців з будь-якої країни, оскільки Франція посідає одне з перших місць по безробіттю в Європі. Французи побоюються перерозподілу соціальної підтримки і тому вимушені виступати проти мігрантів, прикриваючи свою соціально невдалу політику та затягнену кризу збільшенням

вірогідності тероризму. В першу чергу потерпає культурна ідентичність іммігрантів Франції.

Якою ж є ситуація з прийняттям культурного різноманіття у Великобританії? У 2016 році відбувся Brexit, на якому британські громадяни проголосували за вихід з Європейського Союзу (ЄС) для покращення економіки та управління імміграцією. Проте імміграційна політика викликала найбільше розбіжностей в британському суспільстві. Це пов'язано насамперед з тим, що у Великій Британії проживає близько 3 мільйонів мусульман, 50% з яких є корінними британцями і складають близько 5% загального населення.

Британія протягом довгого часу сповідувала політику мультикультуралізму, на відміну від Франції, проте 75% британців вважали іслам найжорстокішою релігією. А переважну більшість мусульман – фанатиками та насильниками. Ці судження припали на період економічної кризи і хоча британська економіка зуміла наблизитися до виходу з кризи значно швидше інших європейських країн, інформація закладена мас-медіа про вплив іммігрантів на рівень якості життя лишився суттєвим. Проте політика мультикультуралізму дозволила покращити ситуацію, а саме країна прийняла стратегію олюднення британських мусульман. Їх почали запрошувати в шоу, демонструвати їхнє життя, культуру традиції саме через конкретних людей і це дозволило зняти велику напругу серед мусульманами та більшістю населення. Прикладом є Садік Хан, який був обраний «першим мером-мусульманином» Лондона. Крім того, у 2015 році Надія Хусейн, яка одягла ісламську хустку, виграла The Great British Bake Off, відзначений нагородами британський телевізійний конкурс випічки та викликав захоплення у багатьох британці.

Хоча дев'ять із десяти новин про мусульман та іслам у Великобританії пов'язані з тероризмом, ці події наповнили національні та міжнародні заголовки та сприяли переосмисленню ролі британських мусульман у суспільній свідомості. Така стратегія стала одним з чинників того, що рейтинг прихильності ісламу складає 72%. Але коли мова заходить про біженців страх тероризму та поновлення соціальних витрат з бюджету зростає. 54% британців вважають, що

біженці використовують політику мультикультуралізму та відмовляться від інтеграції, тому що ґрунтують свої переконання не на досвіді власної країни, а сусідніх країн, до прикладу Франції.

У Німеччині проживає близько 4 мільйонів мусульман, що складає близько 5% загального населення. Вони представляють друге за чисельністю мусульманське населення в Європі після Франції. Велика кількість мусульман прибула в пошуках роботи в 1960-х і 1970-х роках і осіла там. Останнім часом Німеччина посідає перше місце за політикою відкритих дверей до переслідуваних політичних осіб. Потік мусульманськими біженцями з Сирії, Афганістану та Іраку складав 1 мільйон станом на 2015 рік і поступово збільшувався.

Цей наплив біженців викликав посилення ісламофобії. Так, в 2013 році була заснована антиміграційна партія Alternative für Deutschland or Alternative for Germany (AfD). Її лідери стверджують, що ісламська релігія несумісна з конституцією Німеччини, і тому офіційні особи повинні вжити заходів, щоб зупинити потік мусульманської імміграції та виселити існуюче населення за межі країни. Дослідження показують, що багато німців дотримуються негативного сприйняття мусульман. Особливо активними противниками є скінхеди, право-радикальні нацисти, які становлять загрозу всім іммігрантам та секс меншинам.

40% німців виступають проти подальшої імміграції мусульман, а 60%, що іслам не може бути присутнім в країні. Також дослідження показало, що серед інших іммігрантів мусульмани викликають найбільшу загрозу і хоча ці іммігранти самі більше підходять під поняття акультурації, їхнє ставлення до мусульман є вкрай негативним.

Історично Швеція була однією з найбільш привітних країн для біженців, але ця норма повільно змінюється через зростання ксенофобії. Хоча шведи продовжують сприймати себе як відкрите і толерантне суспільство, напади на африканське населення та іммігрантів виявляють структурний расизм. Згідно з дослідженнями, людина зі шведським прізвищем, а не з арабським, має на 50%

більше шансів знайти роботу. Мусульманське населення Швеції складає приблизно 5% загального населення. Перші мігранти прибули в пошуках роботи, як і в інші Європейські країни, наступні хвилі під тиском соціального та політичного невдоволення. Швеція відкрита до прийому біженців, проте мусульмани часто сприймаються негативно. Багато шведів вважають ісламські та європейські цінності несумісними, і це притаманно всім країнам Європи.

Головним занепокоєнням є те, що шведи сплачують близько 55% податків, щоб підтримувати соціальні виплати уряду, які, на думку деяких, отримують біженці, при цьому 57% шведів вважають, що мусульмани є національною загрозою безпеки.

Отже, на мусульман у Європі часто дивляться виключно через призму національної та глобальної безпеки. При цьому, повага, захист та сприяння свободі релігії, переконань, культури є критично важливими для кінцевої ефективності політики боротьби з тероризмом. Окрім того, підтримка біженці є проявом гуманізму, який лежить в фундаменті західної філософії.

Кожна з вищезазначених держав має правові зобов'язання згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (МПГПП) та іншими міжнародними та регіональними документами. Ці зобов'язання вимагають від держав захищати право кожної людини на практики на підтримку власної ідентичності, як у громадській, так і в приватній сферах.

Обмеження та соціальна ворожнеча щодо культурної ідентичності починаються з негативних думок та сприйняття, які поглиблюють дискримінацію. При тому що майже в усіх країнах близько 80% населення негативно відносяться до гендерних норм ісламу, лише до 30% негативно відносяться до самих мусульман.

Ця відмінність може бути пов'язана із законами, які забороняють мову ненависті проти іншої культурної групи, але не обов'язково різку критику релігії, включаючи іслам. Негативні точки зору щодо ісламу можуть допомогти пояснити дискримінаційні закони та політику, які забороняють ісламські релігійні практики, такі як релігійний одяг або поклоніння.

У європейському контексті мусульманські жінки та дівчата, одягнені в хустки, частіше зазнають жертв на вулиці, на роботі та в школі. У той час як насильство щодо чоловіків і жінок може ґрунтуватися на негативних стереотипах і уявних загрозах, насильство щодо мусульманських жінок існує на перетині «дискримінації щодо релігії та дискримінації щодо жінок».

Насильство, мотивоване упередженням, у своїй основі має на меті змусити його мусульманських жінок-жертв переосмислити свою видимість і місце в суспільстві. У результаті мусульманські жінки повинні вирішити, чи змінювати своє уявлення про стать і релігію відповідно до того, «що вони визнають як суспільно встановлені правила для цього». Отже, деякі мусульманські жінки можуть змінити свої звички, діяльність і зовнішній вигляд того, що вважається соціально прийнятним. У цьому процесі релігійна свобода може бути скомпрометована або повністю втрачена.

Важливим лишається питання дискримінації при працевлаштуванні: жінки-мусульманки стикаються з бар'єрами в пошуку роботи, незважаючи на давню політику мультикультуралізму.

Теоретично кожна зі згаданих вище країн прийняла закони, які захищають свободу віросповідання та підтримку культурної ідентичності. Проте фактично ці закони не діють.

За останні роки кілька європейських країн запровадили законодавчі обмеження щодо релігійного одягу, багато з яких стосуються особливо мусульманських хіджабів і нікабів. Це виправдовують гендерною рівністю, громадською безпекою та інтеграцією іммігрантів. Противники цих заборон засуджують придушення культурної ідентичності оскільки ці обмеження не відповідають тим обґрунтуванням, які вони стверджують.

Подекуди відбувається зручна підміна понять, так у Франції пріоритет має захист дітей від релігійного виховання, а не можливість вільного віросповідання. У Швеції ніби з підтримки гендерної рівності забороняють носити нікаб. У Німеччині заборонили відводити місця для молитви в університетах також з причини гендерної рівності.

Школи та університети дедалі частіше стають полем битви за релігійну свободу, оскільки вчителі та студенти змушені жертвувати щирими релігійними переконаннями. Європейські мусульмани часто піддаються паплюженням і нападам після міжнародних терористичних актів за участю жорстоких екстремістів. Це все вказує на зв'язок між економічним добробутом країни або його відсутністю та зростанням популізму.

В висновку припускається думка, що “погрози та акти анти мусульманського насильства в ряді європейських контекстів дедалі частіше демонструють більше, ніж просто почуття невдоволення політичними, соціальними чи економічними проблемами; скоріше, вони виявляють почуття зростаючої ненависті до мусульман як народу”. Водночас зі зростанням мультикультурного суспільства в Європі, ставлення до політики мультикультуралізму ставало все більш негативним, через страх перед ісламом [46].

Ісламофобія ще більше заглибила проблему низької інтеграції іммігрантів. Зростання ультраправих політичних партій та їхні анти мусульманські рекламні кампанії, в поєднанні з негативним висвітленням мусульман в ЗМІ, шкодять перспективам інтеграції мусульман у Європі [48, с. 311].

Проблеми, пов'язані з інтеграцією мусульман, вважаються більш складними, ніж виклики інтеграції попередніх хвиль іммігрантів, але, як стверджує Патті Ленард, ця передбачувана складність походить від спрощеного та несправедливого розходження між ісламським фундаменталізмом та переважною більшістю мусульманських меншин у Європі, які бажають інтеграції на більш справедливих умовах, які захищають мультикультуралісти [48, с. 318].

Імміграційна політика, прийнята державами-членами ЄС, що покликана на спрямування на збереження культурних та соціальних цінностей та зміцнення національної ідентичності ще більше посирила соціальну напругу [66].



Потрібно було шукати більш легкі форми, які дозволили б дотримуватися прав та свобод всіх громадян та водночас, не дратувати налякане європейське суспільство. Такою прийнятною формою виявився міжкультурний діалог.

### **2.3. Міжкультурний діалог як інструмент «усвідомленого» мультикультуралізму**

З метою керування зростаючою різноманітністю європейських суспільств, ЄС прийняв міжкультурний діалог як свій головний інструмент політики. У своїй Білій книзі про міжкультурний діалог Рада Європи [17] визначає міжкультурний діалог як «процес, який включає відкритий і шанобливий обмін думками між окремими особами та групами різних етнічних груп, культурне, релігійне та мовне походження та спадщина на основі взаєморозуміння і поваги. Це вимагає свободи та здатності виражати себе, а також бажання і здатність прислухатися до думки інших [17, с.17]».

Європейський Союз стикається з унікальним викликом пристосування до своєї культурної ідентичності держав-членів, а також численних груп меншин іммігрантів, які проживають її території. Намагаючись вирішити цю проблему, ЄС сприяє міжкультурній обізнаності через ініціативи, які сприяють налагодженню взаємодії між різними культурами, для побудови зв'язку та спільного порозуміння. Європейський Союз визнає важливість кроку вступу в діалог з іншими культурами, які виходять за межі кордонів Європи та вживає відповідних ініціатив.

З входженням країн Східної Європи (2004р) до Європейського Союзу, постало нагальне питання створення відчуття європейської ідентичності, та потреба визнати це міжкультурним діалогом всередині ЄС і таким чином об'єднати всіх людей, продемонструвавши рівність культур старої та нової об'єднаної Європи.

Діалог - загальна рівноправність учасників взаємодії та взаємна повага один до одного. Діалогічний спосіб спілкування є ефективним способом інтеграції та трансформації культури не шляхом асиміляції чи зменшення

відмінностей, а шляхом набуття глибшого розуміння та цінування різноманітності.

Важливість справжнього діалогу визначає Мартін Бубер та його послідовники. Бубер бачить існування людини в стосунках, він розрізняє два принципово різних види відносин, Я-Воно та Я-Ти. Відносини Я-Воно є повсякденними безособовим відношення людини до оточуючого світу. Характеристика відносин Я-Ти полягає в тому, що справжня зустріч відбувається тоді, коли один зосереджується на іншому та веде з ним справжній діалог. Це ідея абсолютної рівнозначності Я і Ти як суб'єкта і об'єкта [14].

Робота Бубера вплинула на науку про комунікацію в цілому, зокрема на роботи сучасних дослідників міжкультурних комунікаційних теорій Крістіанса, Йошікави та Гогена. На основі діалогічного принципу Бубера ці науковці розробили додаткові принципи, необхідні для виникнення діалогічного спілкування в міжкультурних комунікаціях.

За Бубером, потрібні дві особи, які, враховуючи відстань одна до одної, створюють власну ідентичність, яка породжує діалог. Бубер зазначає, що сприйняття незнайомця потрібне для загострення власного сприйняття.

З цього міркування Бубер робить висновок, що для справжнього діалогу необхідно тримати рівновагу обох сторін [14].

У Йошікави [83] це розуміння також походить з буддизму. У буддизмі ідентичність не виникає через відокремлення від інших, оскільки все рухається в павутині взаємозалежності речей. Йошікава класифікує міжкультурну комунікацію за чотирма категоріями: етноцентрична, наукова, діалектична та діалогічна форми спілкування. «А не з'являється у своїй цілісності ізольовано, а радше у зв'язку з В. Хоча А і В окремі і незалежні, вони одночасно взаємозалежні. ...Культурна цілісність А і В, а також відмінності та подібності між А і В є визнані і поважані. Акцент робиться на цілісності, взаємності та динамічній зустрічі А і В. Навіть у своєму союзі А і В зберігають окрему ідентичність [83, с.319-329]». (під А і В знаходяться культури, які зустрічаються)

Йорг Гоген в «Розвиток міжкультурної компетентності» [31] досліджує вплив перетину культур різних національностей всередині західних міжнародних компаній.

Він класифікує компанії за категоріями матриці глобалізації Барлетта та Гошала [5] : «етноцентризм», «поліцентризм» і «геоцентризм», і доповнює власною четвертою категорією: «інтерцентризм».

Гоген описує організаційну модель для кожної з чотирьох категорій, яка відповідає міжкультурній спрямованості компанії. Він приходить висновку, що члени такого колективу роблять орієнтацію на міжкультурний менталітет. В даній концепції лежить усвідомлення особистістю базису, на якому власне Я зустрічається з Чужим. Досвід отримується на основі основних факторів міжкультурної компетентності. Етноцентричний підхід стосується зіткнення «класифікації невідомого, домінуючого з категоріями власної думки та поведінки».

У поліцентричному підході вдається, за автором, вдається свідомо наблизитися до Чужого, відстежити невідомі моделі поведінки, прийняти їх і накласти на свої власні моделі [31, с. 135].

Геоцентричний підхід передбачає вміння поєднувати (інтегрувати) Своє та Чуже та використовувати обидві компетенції. Спільна основа для подолання різниці між Своім і Чужим має інтерсуб'єктивний характер. Своє та Чуже можуть симбіозно об'єднатися для універсалізації міжкультурного контексту, через спільний досвід і завдяки спільній основі. На відміну від геоцентризму, метою якого є універсалізація різних культурних контекстів, інтерцентричний підхід ґрунтується на розумінні та визнанні культурних відмінностей. За Гогеном, проміжна область діалогу формується в спільному інтерактивному підключенні (залученні в процес всіх учасників). Спільність виникає лише тоді, коли через усвідомлення відмінностей переплітаються Своє і Чуже [31, с. 149].

Для міжкультурного спілкування відправною точкою є права людини та взаємоповага культур. Так Бекеманс в усіх своїх аналізах стверджує, що: парадигму прав людини можна вважати потужним транскультурним

фасилітатором для переходу від (все більш) конфліктної стадії мультикультурності до діалогічного етапу міжкультурної взаємодії. На думку Бекеманса, першочерговою метою міжкультурного діалогу не має бути інтеграція або асиміляція окремих осіб та груп різних культур, це має бути «спонукання до «розділення» загальнолюдських цінностей та до виконання спільних справ [6].

Міжкультурний діалог у формі спільних дій веде до взаємного навчання та поваги, що є «життєво важливим для майбутнього Європи». Він зробив фокус на залученні та участі всіх соціальних груп до міжкультурного діалогу, адже це має важливе значення для активного громадянства та європейської ідентичності на основі спільних цінностей [6].

Бекеманс бачить перевизначення громадянства як множинного поняття, погляд на відкриття нових горизонтів і шляхів для практичної участі та обговорення демократії на місцевому, національному, європейському та міжнародному рівнях [6, с.651-655]. Фактично Бекеманс бере за основу теорію деліберативної демократії, розроблену Габермасом та Джозефом Бессетом, в основі якої лежить дискурс задля досягнення консенсусу, та доповнює її підходом багаторівневого управління. Відповідно Бекеманс робить висновок, що управління міжкультурним діалогом має здійснюватися на всіх рівнях. Такий багаторівневий підхід включає заходи зі зміцнення довіри у школі, місті ..., регіональному, європейському та міжнародному рівнях [6].

Щоб уникнути того, що діалог між культурами вичерпується на стадії простої передачі пізнавальних даних або взаємного споглядання різної художньої спадщини, діалог має бути переведений у терміни конкретної поведінки, проектів, стратегій та політики відповідно до аксіо - практичного підходу ... інституції повинні прагнути створити відповідний ґрунт для «створення спільних речей» . Бекеманс стверджує, що через міжкультурний діалог і його наслідки міжкультурне суспільство має новий вид демократії у все більш різноманітному аспекті. Для використання повного потенціалу

міжкультурного діалогу потрібна демократія, і навпаки демократія неможлива без міжкультурного діалогу [6, с.651-655].

Рада Європи у Білій книзі про міжкультурний діалог наголошує на цьому взаємозв'язку демократії та міжкультурного діалогу. Що стосується реалізації міжкультурного діалогу, то тут використовується багаторівневий підхід до управління Бекеманса. Він вивів аксіому, що жодна сфера не повинна бути звільнена від участі в міжкультурному спілкуванні діалогу – будь то сусідство, робоче місце, освітня система тощо асоційовані установи, громадянське суспільство, зокрема молодіжний сектор, ЗМІ, світ мистецтва чи політична арена. Кожен суб'єкт – будь то громадські організації, релігійні громади, соціальні партнери чи політичні партії – є особовим. І кожен рівень управління – від місцевого до регіонального, національного та міжнародного – залучається до демократичного управління культурним розмаїттям [6].

Європейський Союз реалізував численні політики та проекти, направлені на поборення соціального конфлікту між групами іммігрантів та більшістю населення. Проте дані проекти та правила не вплинули суттєво на анти міграційний дискурс. Неefективність цих ініціатив полягає головним чином в двозначності визначення міжкультурного діалогу, яке відображається в цілях, які він ставить перед собою.

Проте, сам термін міжкультурний діалог має неоднозначне визначення. Як дискурс культурної ідентичності та культурної спадщини він з'являється ще в 1995 році. Дане поняття використовувалося для опису різноманітних концепцій і політик як процесу, який би сприяв побудові загальноєвропейської культури; створенню європейської ідентичності та громадянства; інструмент управління різноманітністю; форум для обговорення основних демократичних і гуманних принципів ЄС, які повинні поділяти всі члени території ЄС, і які пов'язані з концепцією європейського громадянства.

Європейська Комісія [23, с. 3] в звіті про основні моменти європейського «року міжкультурного діалогу» 2008 року визнає, що «європейські суспільства відходять від попередніх моделей мультикультуралізму та асиміляції, де різні

культури, як правило, співіснують без взаємодії, і де очікується, що мігранти приймуть культуру більшості». В цьому ж звіті зазначається, що «міжкультурний діалог є фундаментальною частиною активного європейського громадянства і базується на спільних цінностях ЄС [23, с. 3]. Тому ЄС сприяє міжкультурному діалогу між різними культурами, релігіями, етносами, і хоча це об'єднує їх за принципом європейського громадянства, вони не є такими без обмежень. Культурне розмаїття та його вираження заохочуються, а також міжкультуралізм вважається відповідним інструментом, за допомогою якого вона може бути реалізована, але лише в певних межах.

Ці межі не однозначні: з одного боку, вони визначаються принципами та цінностями демократичних права людини на самовизначення, викладених у Хартії основних прав; з іншого боку, через застосування обов'язкової інтеграції, яку застосовують більшість країн ЄС і яка вимагає підпорядкування цінностям більшості. ЄС вимагає від іммігрантів дотримуватись його демократичних прав і прав людини, при цьому ці цінності є засобом відчуження від того, що вважається різноманітністю. Єдине, що ЄС просуває та заохочує з культури різноманітності, так це фольклорні традиції, їжі, традиційні костюми, тобто суто етно- культуру. На противагу цьому, від іммігрантів вимагають поваги та дотримання демократичних європейських цінностей та прав людини, політичну систему, а також інтеграції в систему освіти та ринок праці. Іммігранти, які не відповідають даним вимогам становлять потенційну соціальну загрозу.

Деякі країни втілюють концепцію описану Гогеном [31], через спільне інтерактивне підключення, через симбіозне поєднання Свого та Чужого. В цьому випадку відповідальність за інтеграцію припадає не тільки на країну-одержувача, а і на особу, яка подає заявку на членство в країні. Це переважно інтеграція на основі їхніх конкретних умінь і навичок. Іммігранти стають відповідальними за свою інтеграцію шляхом активного вивчення мови приймаючої країни, відвідування громадських і інтеграційні курсів, а також дотримання правил, законів і встановленого порядку приймаючої країни. Саме такий підхід було застосовано до тимчасово-переселених осіб з України в

більшості країн ЄС. В рамках цих обмежень міжкультурний діалог між окремими особами та групами на всіх рівнях суспільства є необхідною ланкою для переходу від співіснування культурної різноманітності до більш значущого і стійкого рішення мультикультуралізму. Обговорення відмінностей у цінностях, принципах і переконаннях між культурами можуть привести до більш твердої концепції плюралізму, міцнішого почуття приналежності, спільного використання спільної національної ідентичності та, зрештою, до створення міжкультурного суспільства [12].

Таким чином, міжкультурний діалог є шляхом до інтеграції через порозуміння, усвідомлення поведінково-світоглядної специфіки полікультурних акторів спільноти. У новій ревізії мультикультурної доктрини вже йдеться не про сприяння внутрішньому діалогу культурної меншості, а про запобігання її геттизації завдяки взаємодії представників різних культур у побутових практиках, тобто цей діалог має стати міжгруповим та міжкультурним.

### **Висновок до розділу II**

Процес впровадження концептів мультикультуралізму потребував часу, та усвідомленої роботи з групами більшості, з залученням ЗМІ та лідерів думки. Теоретики критики політики мультикультуралізму застерігали, що культура рівності та захист культурної ідентичності можуть мати зворотні наслідки, збільшити рух за збереження національних цінностей культури більшості та привезти до маргіналізації культурних груп меншин. Соціальна криза, серія бунтів та терактів в Європі, спричинили страх перед ісламом, та стали причиною ісламофобії. Уряди провідних держав Європи вимушені були заявити про кризу мультикультуралізму, проте не змогли заперечити факт існування мультикультурного суспільства, що вимагало пошуків шляхів порозуміння. З'явилася потреба навчитися чути один одного, міжкультурний діалог став такою ланкою, через усвідомлення концептів – свій/чужий та побудови компромісних форм порозуміння, через стратегії виграшу всіх сторін в процесі комунікації.

## РОЗДІЛ III. ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ РІЗНОМАНІТНІСТЮ

### 3.1. Політики посткризового мультикультуралізму: Франція. Велика Британія. Німеччина, країни Скандинавії

Загалом європейські країни прийняли різну політику управління різноманітністю, більшість, з урахуванням найпоширенішої форми держави - національної, яка визначається домінуючою групою, має спільну мову та культуру. Навіть, якщо країна має більш ліберальну політику, вона вимагає від іммігрантів сприйняти спосіб життя приймаючої країни і поважати місцеві цінності. Основні інтеграційні моделі: асиміляційна, етнокультурна та мультикультурна, які відображені в імміграційній політиці Франції, Німеччини, Великобританії та скандинавських країн - Швеції та Данії (однак кожна форма може корегуватися оновленими канонами, відповідно до потреб державної політики).

«Держава приймає і визнає присутність меншин на своїй території, але вони ніколи не заходять настільки далеко, щоб кинути виклик культурній та мовній монополії, наданій більшості. Меншинам дозволено вільне вираження своєї релігії, культури та мови в межах їхньої приватної сфери, але демонстрація культурних особливостей у публічній сфері викликає підозру, тому що вона ставить під загрозу соціальну єдність і цінності більшості [19, с.1]».

На сьогодні найбільш наближеною до канонів неоліберальної мультикультурної моделі є шведська та британська. Швеція прийняла концепт, в якому різноманітність культур необхідна для добробуту меншин, а також для збагачення національної шведської культури. Велика Британія довела це обрав прем'єр міністром в 2022 році Ріші Сунака, індійського походження, народженого в Британії, випускника коледжу Лінкольна та коледжу Вінчестера. Саме його освіта, його шлях до міністра фінансів та найвищої посади Великої Британії є прямими свідченнями, що мультикультуралізм в Британії відбувся. Щодо інших країн, вони всі стоять на засадах підтримки мультикультурних спільнот, але мають ряд відмінностей, виходячи зі своїх конституційних засад.



Варто зауважити, що жодна країна не має ідеальної політики різноманіття, в кожній є її противники, але в цілому деяким країнам вдалося створити кращі умови для іммігрантів та уникнути високого рівня маргіналізації.

Нижче розглянемо політики управління різноманітністю Франції, Німеччини, Великої Британії, Швеції та Данії на основі аналізу інформації щодо політик управління різноманітністю та на основі Індексу політики мультикультуралізму [81]. Політика щодо іммігрантів з боку Держави, за наступними критеріями:

- основні пункти Конституції щодо груп меншин
- впровадження мультикультуралізму у шкільній програмі
- висвітлення тем щодо культурного різноманіття в ЗМІ
- вимоги до одягу та культурних та релігійних практик меншин
- фінансування організацій або заходів меншин
- фінансування двомовної освіти, або підтримка рідної мови

### **Франція.**

Франція прийняла політику асиміляції, в межах якої групи меншин зобов'язані досягти повної однорідності з панівною культурою в усіх сферах життя. Проте Франція завжди була країною, яка приймала іноземних іммігрантів та рахувалася з їхніми цінностями. Етнічний склад: кельтська та латинська з тевтонськими, слов'янськими, північно африканськими, індокитайськими та баскськими меншинами. У Франції представлено 75 мовних груп.

За офіційними публікаціями ЮНЕСКО, поворотним моментом для вираження мультикультуралізму у зв'язку з міграцією у Франції стали 1980-ті роки. Свобода асоціативних прав для іноземців у 1981 році та поява *beurs* (араби на сленгу) надали легітимності претензіям на культурний плюралізм, міжкультурні проекти та на право бути інакшим (*droit à la difference*).

Політична боротьба між правими та лівими спричинила публічні дебати щодо нового визначення французької ідентичності, так Національний фронт намагався нав'язати свій образ французької ідентичності *Blau, Blanc, Rouge*, змішаний з

етнічним підходом до нації – *les français de souche* (корінні французи) – всупереч філософському визначенню французького громадянства.

В 1988 році громадські асоціації започаткували розмежування між національністю та громадянством, а дебати щодо реформи національного кодексу дозволили приділили більше уваги мультикультурному визначенню французької ідентичності, посилаючись на множинність прихильностей та легітимності колективних ідентичностей.

В той час як більшість політичних лідерів наголошували на французькій ідентичності, багато громадських асоціацій боролися проти расової дискримінації, прагнули визнати етнічну та релігійну ідентичність. Це мало і протилежний вплив на права меншин, оскільки надавало аргументи крайнім правим про неможливість асиміляції ісламу. Інші громадські асоціації наголошували на праві на участі в виборах іммігрантів другого покоління з французьким громадянством. В свою чергу з'явилися ісламські асоціації, вони швидко зрозуміли користь, яку вони можуть отримати від прийняття громадянських цінностей у партнерстві з муніципалітетами для забезпечення соціального миру. Співпраця асоціацій дозволила запровадити територіальну політику інтеграції (*Politique de la Ville*) [76]. Це було створено для боротьби з місцевою дискримінацією в школі та доступі до роботи.

В даний час французька держава будує свою імміграційну політику на Республіканському договорі про інтеграцію, це договір, укладений між державою та окремими іммігрантами, в якому зазначаються їхні права та зобов'язання. Іммігранти беруть на себе зобов'язання дотримуватися та діяти відповідно до цінностей та принципів Французької Республіки та відвідувати курси мовної підготовки, щоб мати можливість знайти роботу та інтегруватися у французьке суспільство. Тому навіть більш м'який підхід до інтеграції вимагає від іммігрантів занурення у французьке суспільство шляхом соціокультурної асиміляції, а не формування власної культурної групи.

За Індексом політики мультикультуралізму, згідно до Конституції 1958 року «Франція є неподільною, світською, демократичною і соціальною

республіка. Вона забезпечує рівність усіх громадян перед законом, незалежно від походження, раси чи релігії. Вона повинен поважати всі переконання».

Це можна інтерпретувати, що за французьким законодавством усі громадяни мають рівні права, але в реальності закон є гнучким та вибіркоким, оскільки призначений для надання конкретних прав певним «групам», визначеним їх спільнотою походження, культурою, віруваннями, мовою чи етнічною приналежністю.

Франція є культурно різноманітною країною і це не можна ігнорувати. Виразно французький підхід до мультикультуралізму демонструється щодо Магрибського населення країни (Мавританія, Західна Сахара, Марокко, Алжир, Туніс, Лівія), що визначають як «французький компроміс».

У 2007 році було створено Міністерство імміграції, інтеграції, національної ідентичності та спільного розвитку. Завданням міністерства став контроль над міграційними потоками, заохочення співробітництва між мігрантами та країнами їхнього походження, сприяння розвитку французької ідентичності та сприяння інтеграції. Інтеграція була визнана двостороннім процесом, який залучає як мігрантів, так і приймаюче суспільство.

Проте вже за кілька років міністерство було ліквідовано, а всі важилі було передано Міністру внутрішніх справ, яке зазначило, що різноманітність важлива для Франції, але не повинна привести до прийняття мультикультуралізму (Ministere de L'Interieur 2011).

Щодо впровадження програм мультикультуралізму в школах, то шкільна програма лише містить посилання на визнання та повагу до інших культур, проте не включає мультикультуралізму чи міжкультуралізму, а також не має спеціальної освітньої політики спрямовані на групи етнічних меншин. Проте існує конвенція щодо сприяння академічним досягненням і надання рівних можливостей для молодих іммігрантів («Pour favoriser la réussite scolaire et promouvoir» 2007 рік), яка визнає цінність культурного розмаїття та важливість розуміння інших культур.

Важливим в освіті є принцип секуляризму, у відповідь на терористичні напади 2015 була ініційована програма «Мобілізація школи за республіканські цінності», яка створила нові предмети в галузі моральної та громадянської освіти. Програма була призначена для пропагування цінностей Республіки в школах, оскільки існувала думка, що саме зосередженість на правах меншин підірвала основи французького братерства.

ЗМІ посідають ключову роль в управлінні свідомістю. Згідно до закону про свободу комунікації 1986 року ЗМІ несуть відповідальність за представлення образу, який відображає реальність Франції та має забезпечувати боротьбу з дискримінацією. Мовою мовлення є французька. Комунікація повинна мати виражені посилання на країну як націю, а не посилання на різні культурні громади. В ключових медійних каналах меншини були представлені мінімально, що стимулювало розвиток етнічної преси та каналів.

Хоча в кінематографі нерідко можна побачити акторів з різних етнічних груп, на Канському кінофестивалі 2018 року темношкірі французькі акторки виступили з заявою щодо расизму в кіноіндустрії та опублікували книгу «Бути чорним — не моя робота». Вони звинуватили режисерів та продюсерів в упередженому ставленні при виборі акторок на головні ролі і в створенні кліше, в якому вони вимушені існувати. Вони додають, що брак різноманітності глибоко пронизує французьке телебачення та театр. Акторки зробили заяву, що настав час потрясти французький кінематограф, показати справжнє обличчя нашого різноманітного суспільства і подолати карикатури минулого.

Існує думка, що у Франції формальне визначення рівності, класифікація на основі ідентичності не допускається.

Хоча школи надають спеціальне меню для дітей, які не їдять свинини, проте використання релігійних символів дуже обмежено. Починаючи з 2004 року існує заборона на носіння одягу релігійної ідентичності в публічних містах.

Індії вдалося ненадовго відстояти право на носіння тюрбану, але президент Саркозі повторив принципи нейтралітету та секуляризму та зазначив,

що закон стосується всіх. Пізніше Франція стала першою країною, яка заборонила ісламське закривання обличчя в громадських місцях. За носіння паранджі існує штраф.

Крім того, будь-кому, хто виявив примус до жінки закривати своє обличчя, може загрожувати штрафом у 30 000 євро. Також жінкам заборонені купальні костюми для всього тіла, оскільки вони є підтвердженням політичного ісламу.

Отже точиться серйозна дискусія між правами жінок та правом на визнання культурної ідентичності.

Фінансування етнічних організацій або заходів в основному здійснюється за рахунок фондів. Так для іммігрантів існує право створювати асоціації за певних умов, якщо вони поважають конституцію і, зокрема, принципи секуляризму, рівності та свободи совісті. Це допомогло створити дуже активний кадровий склад організацій етнічних меншин. Багато з них отримали кошти через Фонд соціальних дій або FAS, який був створений наприкінці 1950-х років і згодом перейменований Фонд за дії та підтримку інтеграції та боротьбу з дискримінацією або FASILD. Протягом 1990-х років близько 20 мільйонів євро було розподілено між різними групами через цей фонд. На початку 2000-х FASILD допоміг профінансувати понад 6000 національних і місцевих асоціацій які допомагали з житлом, культурою та історією. Наступне значне скорочення бюджету, спричинене невдалою управлінською політикою, привело до закриття багатьох невеликих організацій, таких як Elele, національна асоціація турецьких іммігрантів, до прикладу.

Станом на зараз більшість коштів направляються на підтримку новоприбулих іммігрантів, що призводить до поверхової політики управління різноманітністю, адже ніхто не отримує належної підтримки на розвиток культурних проєктів.

В представлені своєї культури активну участь беруть посольства та неурядові міжнародні організації. Одне з найбільших фінансувань надавалось російською владою для побудови іміджу Росії, як центру культурного осередку, гідного партнера Франції. В центрі Помпиду регулярно проводилися виставки

сучасного мистецтва, в театрах постановки спектаклів та балетів, а будівля РПЦ розташована поруч з Ейфелевою вежею. Така політика сприяла не тільки міжнародному співробітництву, а й працювала на користь російської меншини у Франції та формуванню іміджу росіян, як представників нації з особливою культурою.

Хоча офіційна мова – французька, деякі спеціалізовані організації пропонують навчання мовам, якими найчастіше розмовляють іммігранти (включаючи арабську, португальську та різні мови Азії, Центральної та Східної Європи).

Існують різноманітні програми, які допомагають у розвитку багатомовності на рівні держави. Це розроблені модулі самонавчання, доступні в Бібліотеці громадської інформації Парижа, а також мовні курси на радіо France Internationale.

У 2015 році Сенат Франції відхилив законопроект про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов і мов меншин, визначивши це, як загрозу єдності Франції.

Отже, не дивлячись на мультикультурне суспільство Франція надзвичайно обережно ставиться до прав меншин, окрім одного винятку. Підтримка надається тільки новоприбулим іммігрантам, внаслідок непередбачуваних обставин, та незначна підтримка з вивчення регіональних мов. Проте Франція не виступає проти підтримки фондами, громадськими установами своїх етнічних груп. Підтримує культурні події, виставки, але сама стоїть осторонь просування культури меншин. Серед груп меншин найменш захищеними є мусульмани, оскільки ісламофобія у Франції розвинена найбільше серед вищезазначених країн.

Проте модель рівноваги між культурною ідентичністю більшості та збереженням культурної ідентичності у межах Франції магрибцями можна вважати як унікальним компромісним явищем мультикультуралізму, який визначається як «multiculturalism à la française». Цю модель можна застосувати і до інших етнічних груп, в разі правильного формування громадської думки, адже

республіканська модель інтеграції повинна вести переговори з мультикультуралізмом.

### **Німеччина.**

Німеччина має етнокультурний підхід, який ґрунтується на походженні, а не на згоді з загальними цінностями. В зв'язку з кризою робочої сили, ці канони було відкориговано і зараз їх можна визначити як “конституційний патріотизм”. Модель включає вивчення мови, історії, культури та права, але не потребує повної асиміляції. Німеччина мультикультурна країна, вона є основним портом імміграції в Європі, а Берлін найбільшим мультикультурним містом.

Традиційно в Німеччині поняття нації, культури та етнічності були нерозривно переплетені, оскільки формувалися як національна, так і колективна ідентичність- спільна мова, історія, культурна спадщина, а також політика та економіка.

Німеччина завжди вважала себе етнічно однорідною нацією і до 2000 р. набуття німецького громадянства (Staatsangehörigkeit) було можливе лише за походженням. Воно вважалося правом генетичного та біологічного походження та було пов'язане з етнічною кров'ю зв'язків.

Лише в 2005 році вперше Німеччина визнала себе імміграційною країною та прийняла закони, спрямовані на залучення кваліфікованих іммігрантів для компенсації нестачі робочої сили. Німеччина розпочала заходи для підтримки їх інтеграції в німецьке суспільство. Окрім вивчення мови, культури, права та історії від іммігрантів вимагалось прийняття німецьких цінностей.

Мультикультуралізм у Німеччині було введено як дискурсивну контрстратегію боротьби з націоналізмом, ксенофобією та расизмом. Вважалося, що нація повинна навчитися розуміти, що імміграція неминуха в глобалізованому світі, вітати культурне розмаїття як збагачення повсякденного життя, а на адміністративному рівні справлятися з імміграцією та успішно керувати інтеграцією.

З цією метою Німеччина визначила місто Франкфурт-на-Майні центром впровадження мультикультурної політики як нова відповідь на проблему імміграції та культурного плюралізму [76].

Після 1989 року на національному рівні виникла напруга після несподіваного об'єднання двох німецьких держав (Західної та Східної Німеччини). З одного боку це була надзвичайно радісна подія, з іншого призвела до величезного потоку імміграції. Почалося відродження націоналізму та ксенофобії у багатьох німецьких містах і це викликало сильне занепокоєння серед усіх політичних кіл. Рішення запровадити мультикультурну політику мало гарантувати політкоректність. Саме в Франкфурті політичні опоненти досягли компромісу і дозволили провести експеримент з рівних прав для всіх. Окрім того, Франкфурт має характеристики глобального міста. Майже 35 відсотків населення не є німцями, що складало найвищий рівень мігрантів у Німеччині, місто мало низький рівень безробіття та велику кількість висококваліфікованих людей працездатного віку. 40 відсотків дітей говорили вдома не німецькою мовою.

Ідея мультикультуралізму була представлена у Франкфурті під час кампанії на посаду мера лідером Партії зелених Даніелем Кон-Бендітом, відомим франкфуртський сквотером, французького походження, під гаслом «культурна різноманітність замість національної простоти». І він і його виборці сповідували ідею, що Франкфурт повинен сприйматися як «багатокультурне місто». В межах стратегії було проведення рок-фестивалів та фестивалів «Зберіться разом – Франкфурт проти расизму», «Антинаціонального святкового фестивалю» під гаслом «Культурна різноманітність замість національної єдності». Примітно, що фестивалі проходили в рік національного об'єднання. Невдовзі Франкфурт став центром прихильників поглядів культури різноманітності та повністю відпрацював цей концепт.

В той же час на інших землях Німеччини відбувалася фактично повна асиміляція мігрантів з інших країн Європи та повна відмова від мови та традицій в наступних поколіннях. А хвиля імігрантів з колишніх республік радянського



Союзу, які були прийняті по програмі етнічного походження, пішли шляхом акультурації, не вивчили мову, не інтегрувалися в культурну ідентичність більшості і зберегли свою радянськість по сьогоднішній час. Імігранти з-поза ЄС, турецького, курдського та північно африканського походження діяли іншим шляхом, вони згуртовувалися в своїх групах на політичній та релігійній основі. Оскільки ці групи зазнавали зростаючої дискримінації та маргіналізації, політика більшості та засоби масової інформації відзначали їх як культурно та релігійно «небезпечних». В свою чергу вони само організовувались навколо релігійних і культурних питань, таким чином іслам почав працювати як ресурс етнічної згуртованості, що призвело до нових громадських структур і збільшення незалежності від німецького суспільства. Але цей тип етнічного формування не мав жодного відношення до німецьких організацій з впровадження мультикультурної політики.

Хоча ісламофобія нашарувалась на управління різноманітністю в Німеччині, політики обрали шлях інтеграції, який майже очищений від всіх асиміляційних вимог і лише вимагає формального виконання правил, в рамках стратегії конституційного патріотизму. В цьому аспекті Франкфурт має незаперечну заслугу для побудови умов рівних прав та важливості ідентичності. Зараз столиця Німеччини – Берлін є містом номер один в Європі за розвитком культурної ідентичності та за кількістю різних вільних та рівних меншин.

За оцінкою індексу мультикультуралізму, Німеччина традиційно ніколи не позиціонувала себе як країну імігрантів, проте коаліція 2005 року дозволила прийняти новий Закон про іміграцію, в якому включений аспект різноманітності. Було прийнято рішення не називати цю політику мультикультуралізмом, проте основні засади було включено. Прийнятним визначили термін – інтеграція. У дискусіях про інтеграцію Німеччина по-різному ставиться до імігрантів із звичайним статусом проживання від тих, хто має так званий «толерантний» статус. Ті, хто має статус постійного проживання, заохочуються до інтеграції, тих, хто має тимчасовий статус, не заохочують до

примусової інтеграції, оскільки кінцева мета полягає в тому, щоб вони повернулися до своєї країни походження.

У 2006 році було скликано Інтеграційний саміт, у якому взяли участь кілька організацій меншин. Цей саміт дав новий поштовк політики різноманітності, оскільки вперше до обговорень залучили мігрантів та чули їхні думки, а не просто обговорювали проблеми, пов'язані з ними, без їхнього залучення.

Більше 50 організацій мігрантів об'єдналися, щоб розробити пропозиції щодо диверсифікації державних установ у Німеччині. Ці рекомендації включали внесення змін до законів визнання цінності різноманітності та виступало за збільшення представництв мігрантів на впливових посадах.

Для позитивної інтеграції груп меншин був розроблений базовий пакет інтеграційних курсів. Закон також вимагав від уряду розробити план інтеграції, до створення якого було залучено асоціації іммігрантів та спільноти.

Зобов'язання прописані у Плані інтеграції впливають із принципів мультикультурності, але мультикультуралізм прямо не згадується.

В Німеччині різні міста також можуть мати окремі політики. Так, у Франкфурті, про який йшлося вище, є офіс мультикультурності та це єдине місто в Німеччині, де використовується поняття «мультикультуралізм», а не замітники, для опису підходів взаємодії між культурами більшості та меншості. В Штутгарті існує свій «Пакт про інтеграцію», розроблений у співпраці з громадськими організаціями та групами громадянського суспільства. В ньому визнається культурне розмаїття як головний чинник мирного співіснування та сприяння участі та рівності всіх мешканців міста. У Штутгарті також є муніципальний відділ інтеграції, який консультують 13 членів міської ради та 12 членів громади з іммігрантським походженням. Вся інформація публікується кількома мовами.

Дебати щодо інтеграції також посилюються на тлі збільшення кількості біженців з Сирії, Афганістану та Іраку. Німеччина призупинила рішення закону ЄС, який вимагав від біженців на подання заяви про надання притулку в першій

країні ЄС, куди вони в'їдуть і дозволили в'їзд до Німеччини всім, хто потребував притулку. Уряд Меркель дав зобов'язання впоратися з цим питанням, коли отримали ряд критики.

Інтеграційний закон передбачав заходи щодо створення можливостей для працевлаштування та навчання для мігрантів та включає 600-900 годин мовного навчання, навчання німецькій культурі, історії та цінностям. Ці вимоги частково застосовуються до українців, які хоча й отримали під спеціальний статус все-одно повинні вивчати мову та культуру більшості.

Щодо політик мультикультуралізму в шкільній програмі, тут існує цікаве рішення. Хоча освіта є обов'язком держави, для дітей біженців, які не матимуть постійного статусу перебування, державна освіта не є обов'язковою.

Доступ до формальної освіти для них обмежений, оскільки передбачається, що їх перебування в Німеччині буде тимчасовим.

Хоча міжкультурна освіта не входить до шкільної програми, існує резолюція про міжкультурну освіту "Освіта та культурні справи земель" (КМК). Вона передбачає усвідомлення своєї власної культури, знання про інші культури, відкритість і розуміння інших культур, вирішувати конфлікти, що виникають через етнічну, культурну чи релігійну приналежність мирним шляхом». Проте комплексного, обов'язкового підходу до запровадження цих планів в системі освіти не було зроблено.

Система мовлення Німеччини включає як державні, так і приватні мовники. Але всі без виключення дотримуються внутрішнього правила, що програмний контент повинен сприяти просуванню культурного розмаїття регіонів і країни в цілому.

Заборонено транслювати програми, які породжують ненависть до груп меншин, заохочують до насильства тощо. Законодавчо передбачено, що єврейська громада може мати додатковий час на трансляцію релігійних програм.

Культурне різноманіття розглядають не лише в контексті груп меншин, а й в різних культурах німецькомовних регіонів.

Національний план інтеграції зобов'язує збільшувати кількість журналістів та акторів іноземного походження. Також була прийнята стратегія просування сюжетів, з зображенням повсякденного життя сімей мігрантів, як частини соціальної нормальності. Радіостанції ведуть мовлення також різними мовами.

Регулювання релігійних символів (в тому числі одягу) знаходиться в компетенції німецьких земель. З 16 земель половина має обмеження щодо релігійного одягу, проте кожна Земля має свої правила та обмеження.

Так, на державному рівні не було заборони на носіння хіджабу під час навчання. Проте деякі Землі ввели ці заборони на регіональному рівні.

Заборона на бороди, одяг та релігійні прикраси в закладах освіти не визначається як дискримінація, а є вимогою до загальних професійних вимог.

В Берліні запроваджений закон нейтралітету, який звільняє дітей від релігійного виховання в початковій школі (Правова ініціатива відкритого суспільства 2018).

Мусульманські та єврейські студенти, мають право не відвідувати заклади освіти в релігійні свята. Дівчатам дозволено носити хіджаб і утримуватися від занять плаванням або фізкультурою, якщо на цих заняттях присутні хлопці.

Проте останніми роками існує заборона на молитовні кімнати закладах освіти, з метою уникнення конфліктів.

Німецьке законодавство не заохочує мати подвійне громадянство (зіма 2018). Закон передбачав обмежене подвійне громадянство, але вимагав від дітей зробити вибір між німецьким та іноземним громадянством до 23 річчя. Однак в 2014 році ця вимога була скасована, щоб не ставити молодих людей перед вибором. Виключення зробили для кількох категорій громадян, серед них біженці, тож враховуючи їхній наплив, кількість подвійного громадянства зростає.

У реалізації соціальних програм Німеччина використовує принцип «субсидіарності». Асоціації громад покривають основні кошти для реалізації соціальних та культурних проектів. Держава може надавати часткову підтримку проектів. Всього налічується більше 1000 асоціацій меншин, найбільш активною

є турецька громада. Етнічні меншини можуть отримати доступ до фінансування, наданого для просування «міжкультурного обміну».

В багатьох Землях запроваджена програма підтримки мов меншин, та навіть існувала програма забезпечення освіти іммігрантів рідною мовою. В регіоні Північного Рейну навчання відбувається 23 мовами. У багатьох землях ненімецькомовні учні навчаються окремо від іншомовних. В Гамбурзі навчання офіційно відбувається німецькою та турецькою мовами, яка є найбільш поширеною другою мовою в Німеччині, з метою посилення культурної ідентичності турецьких студентів. До українців приміняється також програма навчання рідною мовою з обов'язковим вивченням німецької мови.

Приклад Німеччини свідчить про те, що програма культурного розмаїття не є проблемою для приймаючої країни, якщо використовувати різні політики та підходи, виходячи з умов конкретного регіону. Те, що половина Земель не має спеціальних умов для етнічних меншин, говорить не про те, що вони проти мультикультуралізму, а що в них немає поки що потреби застосовувати цю політику, тому що вони мають більш однорідне суспільство.

### **Велика Британія.**

Велика Британія довгий час дотримувалася моделі мультикультуралізму. Інтеграція була не спрощеним процесом асиміляції, а рівністю можливостей та толерантністю. Ця модель успішно показала себе під час інтеграції колишніх колоніальних країн та перших хвиль іммігрантів зі Східної Європи. Проте, соціальні невдоволення британського середнього класу рівнем життя, спричинили зростання ксенофобії та расизму та спонукали більшу частину робітничого класу проголосувати за вихід з ЄС. При цьому у меншин, які населяють Британію, лишилося право на культурне різноманіття.

Найбільш вдалим прикладом мультикультуралізму є місто Лестер [76], в якому можна почути 70 різних мов, проте нова потужна конфронтація між мусульманами та індуїстами, яка зазнала активної фази в 2022 році може похитнути ці позиції.

Програма лейбористів 'Крута Британія' привела їх до влади наприкінці 20 сторіччя, в якій культурне різноманіття є важливою складовою. Проте криза з напливом мігрантів з бідних країн, вже за кілька років примушує переглянути державну політику на користь згуртованої спільноти.

Культурний плюралізм і різноманіття мають бути тісніше пов'язані з більш чітким визначеннями і більш чіткими зобов'язаннями – громадянства, а також з необхідністю розробки спільної концепції нації.

Від місцевих органів вимагається розробка стратегії згуртованості громади, для потреб сприяння міжкультурним контактам.

Місто Лестер стало прикладом мультикультурного міста. Воно на 45% складається з груп меншин. Окрім великої групи з азійських та східноафриканських країн, Індії та Пакістану, в місті є доволі потужна громада зі Східної Європи та України. Місто було магнітом конфліктів між корінним населенням та мігрантами, саме це болоче питання нові лейбористи поклали в основу своєї стратегії, та запропонували примирити сторони, шляхом розбудови мультикультурного суспільства.

Міська влада робить ставку на культурні проекти. Окрім проведення гучних етнічних фестивалів в місті з'являється «Культурний квартал», який є центром креативних індустрій та рівності культур, демонстрації спільної взаємодії та занурення в культури один одного.

Приклад Лестера демонструє, що впровадження вдалої політики мультикультуралізму потребує часу, а значить перебування при владі політичної сили, яка її підтримує впродовж кількох виборчих періодів. Також необхідно застосовувати диференційні та гнучкі підходи до різних культур, швидко реагувати на кризові ситуації та слідкувати за безпекою. Є і унікальні чинники, які дали можливість створити рівні права для культур, це те, що половина населення була мультикультурною, це один з найвищих показників в Британії і місто мало гарну економічну базу, в ньому не було шахт, чи виробництв, які потребували дотацій держави.

Подібні умови можна знайти і в інших містах і використати для них модель успішного громадянського мультикультуралізму.

Лондон, безумовно також є мультикультурним містом, третина всіх жителів Лондона є іноземцями, а на численних вулицях і в районах розмовляють понад 200 мовами. Існують окремі райони для багатьох культурних меншин, багато хто з яких навіть не володіє англійською мовою. В кожному районі представлені автентична їжа, релігійні та освітні заклади, галереї, або культурні центри, проходять фестивалі на щотижневі вуличні події-перформанси.

Чайна таун – район китайських іммігрантів ще з 18 століття, в самому центрі міста (Вестмінстер). Це один з найжвавіших туристичних культурних осередків серед громад меншин. В ньому знаходиться понад 80 китайських ресторанів різних регіонів, з різною автентичною кухнею. Найбільшим фестивалем є китайський Новий рік, який святкується тиждень, проходить на центральній площі Лондона та збирає тисячі глядачів; Камден таун відомий творчою та альтернативною атмосферою та є місцем відпочинку різних культурних молодіжних спільнот, проте це також місце латиноамериканської етно групи, окрім безлічі автентичних кафе, галерей, магазинів, на території можна знайти багато центрів перекладу з іспанської мови та нотаріальних послуг для іспаномовного населення; Брікстон є неофіційною столицею британської афро-карибської спільноти, 25 відсотків його населення мають африканське або карибське походження. В Брікстоні розмовляють понад 130 мовами, одним із найпоширеніших діалектів, є патуа (ямайський діалект). Брікстон також переповнений карибськими ресторанами та магазинами музики реггі, а також тут щорічно проводяться святкування Дня незалежності Ямайки; Волтем-Форест є одним з найбільш насичених районів етнічними групами, переважно це східноєвропейці та британські пакистанці, але також там можна знайти приклади шведської архітектури – ратуша, масу різноманітних ресторанів і магазинів, скандинавської, португальської, італійської та іспанської кухні; Голдерс-Грін є осередком, в основному, єврейської громади, проте цей район вважається космополітичним для різних культур, таких як японська,

турецька, корейська та італійська. В цьому районі є безліч кошерних кафе та книжкових магазинів іудаїзму, а будинок балерини Анни Павлової перетворено на Єврейський культурний центр; Тутінг – район індійської та азійської культури, має назву «Маленька Індія»; Ілінг має надзвичайно різноманітне мультикультурне населення (з ірландськими, індійськими, японськими та південноазійськими громадами), але останнім часом це місце великої польської громади; Нью-Малден, відомий як «Маленька Корея», є одним із найбільш густонаселених корейцями районів за межами Південної Кореї. В районі є понад 20 корейських ресторанів та кафе, більшість з яких корейською мовою, корейськомовні церкви та дитячі садки, район насичений корейськими караоке-барами та має власні фестивалі; Нотінг Хіл- маленька Італія, представлена книжковими та вінтажними магазинами, великим блошиним ринком, безліччю ресторанів та перекладацькими послугами.

Примітно, що кожен з цих районів є осередком мультикультуралізму, країною в країні, тому що кожен містить якусь домінуючу групу та інші більш малі за кількістю спільноти, які взаємодіють на рівних умовах поваги та порозуміння. Для спілкування один з одним вони використовують мову приймаючої країни -англійську, але переважну більшість часу знаходяться в своїх культурних групах і намагаються мінімально перетинатися зі світом культури більшості.

Згідно до оцінки індексу мультикультуралізму, Британія визнає себе мультикультурною країною, проте це не прописано на конституційному рівні. В обговореннях культурної політики щодо груп меншин, прийнято використовувати терміни згуртованість та інтеграція.

З 2005 по 2009 роки формувалася стратегія британського уряду, щодо порозуміння та допомоги між спільнотами та боротьбою з расовою нерівністю Improving Opportunity, Strengthening. Це дало можливість зробити ревізію расової політики, яка стосується та впливає на чорношкірих, азійських та етнічних представників меншин. Додаткові перегляди з питань расової дискримінацію на робочому місці відбулися також в 2017 році.



Також існує спеціальна Комісія з питань рівності та прав людини, яка регулює права меншин на законодавчому рівні.

Питання мультикультурної освіти підтримується в Британії. Національна рада з навчальних програм рекомендує розвивати мультикультурну та громадянську освіту як частину ширшої навчальної програми. На початку 1990-х більшість місцевих рад інтегрували мультикультуралізм в навчальний план. 95% місцевих органів влади прийняли політику мультикультуралізму або анти расизму.

Департамент освіти стверджує, що учні вивчають різноманітні національні, регіональні, релігійна та етнічні ідентичності у Сполученому Королівстві.

Закон про внесення змін до Закону про расові відносини (2000 р.) вимагає від місцевих органів влади усунути дискримінацію та сприяти рівним можливостям.

Закон щодо регуляції ЗМІ від 2003 року вимагає, щоб всі мовники враховували різні інтереси осіб у різних частинах Сполученого Королівства, різних етнічних громад у Сполученому Королівстві.

BBC (Бі-Бі-Сі), яка є громадським мовником країни і фінансується за рахунок всіх домогосподарств Великої Британії, повинен висвітлювати думку різних спільнот, у тому числі етнічних та релігійних.

BBC повинні об'єднувати людей для обміну досвідом і сприяти соціальній згуртованості та добробуту Сполученого Королівства. (BBC 2016, 2019)

Щодо релігійного та етнічного одягу існує ряд виключень для певних груп меншин. До прикладу, сикхам дозволено носити тюрбан замість захисного шолома під час роботи на будівельному майданчику, та під час їзди на мотоциклі. Подібним чином було надано винятки щодо форми для водіїв автобусів, їм дозволили носити тюрбан та довгу бороду, форма столичної поліції включала можливість носіння хіджабу. Поправки до законодавства про зайнятість 2015 року дозволяють сикхам носити тюрбани на всіх робочих місцях.

Саме ці випадки стали приводом для мусульман в визначені дискримінаційної політики, щодо їхньої етнічної групи. Оскільки жінкам – мусульманкам не дозволяється носити релігійний одяг в закладах освіти, це

спричинено необхідністю відкритої комунікації, а хіджаб не дозволяє проводити її. На інші місця така заборона не розповсюджується, хоча пропозиції щодо заборони хіджабу на законодавчому рівні постійно лунають.

В Великій Британії дозволено подвійне або множинне громадянство. Від осіб, які отримують британське громадянство, не вимагають відмови від корінного громадянства, чи будь-якого іншого громадянства, яке вони мають. Британія активно надавала фінансування культурним етнічним групам з 1980-х років. Поступово з'явилися програми грантів, в основному направлена на підтримку проектів конкретних груп окремо в Англії, Уельсі, Шотландії, з урахуванням потреб кожної частини Сполученого Королівства.

Основні джерела фінансування зараз відбуваються через Фонд національної лотереї Великобританії, створений парламентом у 2006 році, та через благодійні організації. Громадські організації та школи мають право подати заявку на гранти для підтримки місцевих проектів, за зазначеними умовами гранту критеріями.

В 2009 році уряд створив програму з боротьби з расовою нерівністю, яка надала гранти організаціям, чії програми пов'язані з просуванням расової рівності. Фінансування Національною лотереєю також включає політику рівності культур.

Щодо вивчення рідних мов та підтримки мов меншин, можна говорити про політику самоосвіти громад, країна виділяє мінімальне фінансування на вивчення рідних мов. Така політика спочатку була спровокована самими групами мігрантів, для яких було створено окремі школи ще в 1970-х та 1980-х роках, переважно для афро-карибських та мусульманських громад, але вони не виявили зацікавлення в їх відвідуванні. Китайські громадські школи, створені громадою, продемонстрували високий рівень знань та організації, що стало ще одним приводом перекласти відповідальність за школи мов меншин на самі меншини. Внаслідок цього, шкільна система вважається одномовною, але з можливістю вивчення іноземних мов - іспанської, німецької, французької, китайської тощо.

Велика Британія є вдалим прикладом ефективної політики мультикультуралізму, навіть не зважаючи на політичні заяви щодо провалу політики мультикультуралізму, (як зазначалося в роботі необхідно розділяти політичну та культурні складові). Існування ісламофобії, етнічних конфліктів, переважно між релігійними групами, існування груп радикалів, особливо в урбанізованих промислових містах, стали причинами Брекзиту, та спричинили часткове закриття кордонів для нових мігрантів, проте групи меншин, які не є етнічними британцями, почувають себе рівноправними членами суспільства.

### **Скандинавія.**

Хоча Данія та Швеція мають максимально подібний підхід в усіх сферах політики та життя, вони дещо розходяться у своїх підходах до культурного пристосування іммігрантів. Швеція має модель мультикультуралізму, Данія - спрощену асиміляційну модель, але уникає будь-якої форми примусу та надає можливості практикувати свою культуру.

У світі є небагато країн, які демонструють таку ж ступінь подібності між собою, як скандинавські країни. Історія країн переплітається, вони були частиною однієї імперії протягом багатьох століть, вони поділяють однакову соціокультурну спадщину, включаючи мовну близькість і лютеранство. Зокрема, Данія та Швеція є втіленням сучасної соціальної держави, того, що Еспінг-Андерсен назвав «соціал-демократичною» моделлю, з її загальним доступом до соціального забезпечення [72].

Обидві країни є інтернаціональними, віддають перевагу ООН для вирішення міжнародних конфліктів та активно допомагають розвитку бідних країн. Обидві країни є лідерами в розробці ноу-хау, дизайні, зеленій енергетиці та біоінженерії. Своїм досвідом вони діляться з усім світом і вбачають в цьому свою місію. Також вони мають один з найвищих рівнів добробуту в Європі. Питання мультикультуралізму є чи не єдиною їхньою відмінністю.

Швеція формально прийняла мультикультуралізм у середині 70-х років. Було стверджено, що різноманітність культур необхідна для добробуту меншин, а також для збагачення національної шведської культури.

Данія стежила за тим, що робить Швеція, оскільки обидві країни були зобов'язані інформувати одна одну про розвиток культурної політики, вона не прийняла такої політики. Проте за відсутності офіційної політики існувала гіпотеза, що політика Данії також є мультикультуралістичною. Лише наприкінці 1990-х розбіжності зі Швецією стали очевидними, і політика Данії була прийнята як асиміляційна.

Шведська політика підкреслювала ідею, що рівень задоволення, а отже і рівень життя іммігрантів залежить від можливості насолоджуватися власною культурою і що культурне розмаїття буде збагачувати культуру більшості. З цією метою шведський уряд заохочував і фінансував культурні асоціації іммігрантів.

У 2000-х роках Швеція реалізувала плани різноманітності в державних установах культури, а згодом оголосила Рік мультикультуралізму, відповідно до якого всі державні установи, включаючи посольства за кордоном, повинні були демонструвати мультикультуралізм. Однак Швеція, як і Данія, заборонила культурні та релігійні практики, які вважала неліберальними (злочини проти честі та гідності).

Політика Данії зводилася до толерантності з перевагами культурі більшості, уникненням будь-яких форм примусу, можливостями для груп меншин реалізовувати свої культурні практики в приватному житті. Данська мова та християнська релігія визначаються основними.

У 2016 році Данія прийняла новий канон, що висвітлює такі соціальні цінності, як підтримка соціальної держави, особиста свобода та довіра. Також канон включає найкращі твори датського мистецтва, які повинен знати кожен данець.

Шведська ж політика надає можливість насолоджуватися своєю культурою та збагачувати культуру більшості, через етнокультурну різноманітність. З цією метою шведський уряд заохочував і фінансував культурні асоціації іммігрантів. Обидві країни збігаються в запровадженні ліберального мінімуму, мають однакові червоні лінії проти злочинів честі, сексизму та гомофобії.

За індексом політики мультикультуралізму конституція Данії не містить інформації щодо культури або культурних прав. Імміграційний оновлений закон 2017 року спрямований на те, щоб іммігранти засвоїли датські цінності та культуру, та працевлаштувалися якомога швидше.

В 2018 році Данія ухвалила стратегію «Єдина Данія без паралельних суспільств: жодних гетто у 2030 році». Вимагається, щоб усі діти старше 1 року, відвідували заклади громадської освіти, вивчали мову та цінності. В разі відмови від участі в програмі, сім'ї будуть позбавлятися соціальної підтримки. Також існує заборона на «реакультураційні подорожі», поїздки молодих людей до 18 років, часто проти їхньої волі, на батьківщину їхніх батьків, або в іншу країну на тривалий період», з метою вивчення культури та мови. При цьому не існує заборон на вивчення рідної мови та культури в закладах заснованих на території Данії. Ці правила існують з метою недопущення вербування дітей в радикальні групи. Данці вважають, що складно досягти рівності без культурної однаковості.

Конституція Швеції складається з чотирьох частин, одна з яких офіційно закріплює принципи пов'язані з мультикультуралізмом (1974 рік)

Політика щодо іммігрантів та меншин базувалася на принципах рівності, свободи культурного вибору та партнерства. Метою політики було забезпечення досягнення однакового рівня життя для всіх. В 90-х рр. акцент зміщено в бік індивідуальної відповідальності, але права меншин залишаються захищеними конституцією. Акцент робиться на забезпеченні рівних прав, обов'язків і можливостей для всіх, незалежно від етнічного та культурного походження.

В освітніх програмах Данії та Швеції також існують протилежні підходи. В данській освітній програмі орієнтація на асиміляцію та занурення в цінності країни. Однією з основних політик стратегії є впровадження обов'язкових мовних тестів для шкіл, в яких більше 30% учнів є вихідцями з гетто; на школи, які не відповідають цим вимогам накладаються санкції.

Серед обов'язкових предметів є релігієзнавство, а саме християнська освіта, для початкової школи. Проте вивчення інших релігій в межах цього курсу не надається.

Мусульманські релігійні школи знаходяться під особливим наглядом, з метою протидії процесам радикалізації. Конвенція ООН про расову дискримінацію рекомендувала Данії розширити навчальну програму для визнання багатокультурних реалій країни.

Принципи мультикультурності були включені в шкільну програму Швеції. У центрі уваги вивчення та підтримка рідних мов. Шведська навчальна програма включає культурно різноманітну освіту на рівні середньої та початкової школи.

Відповідальність за школи лежить на муніципалітетах, тому вони можуть вносити в політику освіти, відповідно до своїх потреб.

В стандартах освіти зазначається, що школа є місцем соціальних та культурних зустрічей та має сприяти набуттю учнями особистісних якостей, яка може бути пов'язана не лише зі шведською, а також зі скандинавською, європейською та глобальною спільнотою. Для іммігрантів доступні послуги перекладу будь-якою мовою. Веб-сервіси та освітні ресурси для батьків також доступні кількома мовами.

До реформи політики імміграції 2001 року існували новини та радіопрограми мовами нацменшин, проте надалі вони були скасовані. Проте є правила для висвітлення новин, які б відображали культурне розмаїття Данії в засобах масової інформації, але це не обов'язок. Після ратифікації Європейської

Хартії регіональних мов та меншин, Данія зобов'язалася захищати та популяризувати німецьку як мову меншини, але німецькі теле та радіопрограми залишаються недоступними, існує лише кілька радіо шоу. Хоча в Данії велика мусульманська спільнота, вони не мають своїх каналів масової комунікації.

Sveriges Television (SVT) — національний громадський мовник Швеції.

Закон про радіо і телебачення (1996 р.) вимагає, щоб всі мовники, які мають державну ліцензію, повинні забезпечити відображення фундаментальних засад демократичного суспільства, принцип рівноправності, свободи та гідності.

Перед SVT стоїть вимога відобразити мультикультурність Швеції, та приділяти велику увагу культурним заходам у Швеції, зокрема концерти та події з різних культурних сфер, які представляють різні культури. Також є вимога виробляти новини та програми мовами меншин і надавати іммігрантам у Швеції необхідну інформацію їх рідними мовами. Найбільше ефірного часу рекомендовано надавати таким мовам меншин, як арабська, сербохорватська, курдська та перська.

Щодо прецедентів з заборони використання релігійного, або етнічного одягу за межами приватного життя, після ряду скарг на жінок – продавчинь в хіджабах, було прийнято рішення покласти відповідальність на роботодавців, саме вони повинні визначати політику одягу працівників, але вона має застосовуватися до всього персоналу.

Існує заборона на використання релігійних символів в залах судів Данії. Заборона поширюється на розп'яття, тюрбани, єврейські кіпти та хіджаб, але в основному ця заборона спрямована на суддів-мусульманок.

В 2018 році Данія також заборонила нікабів і паранджі у громадських місцях.

Заборона не поширюється на хустки, тюрбани та єврейський череп обмежень, але данські прихильники політики мультикультуралізму переконані, що це заглибить відчуження населення мусульманської меншини.

Шведським поліцейським дозволено носити тюрбани, хустки та єврейські кіпти.

Військовим дозволено носити тюрбани та бороди.

Незважаючи на багато пропозицій щодо заборони паранджі та нікаба,

на даний момент немає національних обмежень на релігійне покриття обличчя.

Школи також можуть приймати самостійні рішення щодо релігійного одягу, тому в деяких містах такі обмеження існують.

Множинне громадянство дозволено з 2015 року, закон дозволяє громадянам Данії зберігати своє громадянство, якщо вони набувають іноземне

громадянство. Крім того, іноземні громадяни, які бажають отримати громадянство Данії, не зобов'язані відмовлятися від попереднього громадянства.

Громадянство Швеції базується на принципі *jus sanguinis* (права по крові), але іноземні громадяни можуть отримати шведське громадянство також. Взагалі в Швеції дозволено подвійне громадянство.

З 2002 року уряд Данії припинив надавати фінансову допомогу на проекти етнічних меншин та антирасистських організацій. Фінансування відбуваються приватним коштом громад.

В Данії існує Рада етнічних меншин, завданням якої є надання консультацій міністру імміграції. В Раді є представники всіх муніципалітетів Данії та включені жінки з етнічних груп.

Рада сприяє Різноманітності у добровільних громадських організаціях. Велика кількість організацій етнічних меншин отримує фінансування для культурної діяльності. Шведська рада з культурних справ підтримує видавничу діяльність нових іммігрантів.

Шведські фонди підтримують неурядові організації та проекти, зокрема ті, які спрямовані на просування рівності, інтеграції, різноманітності та доступності (Європейська Комісія 2019).

Данія надає можливість двомовного навчання тільки для студентів з Європейських країн, цей підхід був розкритикований Конвенцією ООН про ліквідацію расової дискримінації, оскільки він розрізняє дітей європейського походження та всіх інших.

Шведська мова є офіційною, проте мовний закон передбачає можливість рівного вивчення мов меншин. Якщо учень не має достатнього рівня знань шведської мови, навчання може здійснюватися рідною мовою студента або іншою мовою, якою студент вільно володіє. 65% учнів, які розмовляють вдома мовою меншини, навчаються також мовою меншини. В освітніх закладах є обов'язковим навчання іноземними мовами. Національне агентство освіти визначає, що вивчення рідної мови є важливим компонентом підтримки осіб з мультикультурною ідентичністю та сприяє вивченню шведської мови.



З аналізу індексу політики мультикультуралізму обох країн можна зробити висновок, що Данія є правою, національною країною, а Швеція – ліберальною та соціально спрямованою. Проте в реальному житті обидві країни мають відхилення, як в Швеції, так і в Данії є міста, які є осередками культурного різноманіття країн, та навпаки.

В Данії такими містами є столиця – Копенгаген (острів Зеландія) та студентське місто Орхус (острів Ютланд). 15-20% населення Копенгагена складають не резиденти. Вважається, що вони є рушійною силою економіки міста. Місто є столицею стартапів та інновацій і привертає велику кількість активних молодих людей, які готові сплачувати один з найвищих податків в Європі (близько 55%) в обмін на якісне екологічне життя. Данці народжені наприкінці 90-х і пізніше поділяють погляди мультикультуралізму, вільно говорять англійською, німецькою, часом французькою мовою та беруть активну участь в волонтерській підтримці біженців та соціально незахищених осіб. Один з центральних районів Копенгагена – Норебро вважається осередком біженців та іммігрантів, в ньому мешкають переважно всі етно меншини Данії- араби, турки, курди, іракці, серби, албанці, грузини, чеченці, сомалійці. Завдяки великій концентрації кафе та магазинів та великого культурного центру меншин, цей район став улюбленим місцем молоді, і сьогодні в ньому мешкає багато молодих креативних людей, які зробили свій свідомий вибір на користь цього району. Копенгаген вважається мультикультурним містом, в якому говорять різними мовами та є представники всіх релігійних груп. Оскільки біженці отримують соціальну допомогу тільки впродовж короткого терміну, представники всіх груп меншин повинні бути працевлаштовані. Присутність етнічних груп в усіх сферах обслуговування - в магазинах, автобусах, перукарнях, створюють атмосферу різноманітності та взаємоповаги. Хоча вся комунікація ведеться данською мовою, для нових хвиль біженців (сирійці, афганці) та тимчасово - переміщених осіб з України, більшість роботодавців зробили виключення, визначивши, що знання англійської мови є достатнім.

Всі проаналізовані країни мають багато ознак мультикультурної політики, можливо не за всіма критеріями індексу політик мультикультуралізму. Не дивлячись на гучні заяви урядів Німеччини та Британії про кризу мультикультуралізму, жодна з розглянутих політик не зазнала змін на законодавчому рівні, що є свідченням, що ці заяви мали популістський характер. Вони мають успішний приклад мультикультурного суспільства, на рівні столиці, як правило, або цілої країни. Для побудови такого рівного суспільства вагомим є процентне співвідношення більшості до меншості та креативність середнього класу.

Чим вищий показник за рівнем якості життя (чи то країни, чи регіону), тим більше прав та можливостей у представників культури меншості (Швеція, Лондон, Лесстер, Ліверпуль, Берлін, Франкфурт, Гамбург, Копенгаген). Франція знаходиться в економічній кризі впродовж багатьох років та є центром кримінального світу Європи, а саме наркоторгівлі та торгівлею людьми, що призводить до зростання соціального невдоволення та розквіту расизму, і як наслідок, перенесення відповідальності з незадовільної державної політики на іммігрантів. Всі країни визнають, що ефективне управління різноманітністю – важливий інструмент в час світової глобалізації.

### **3.2. Новітні тенденції мультикультуралізму в імміграційній політиці**

За офіційними даними Європейського Союзу (ЄС), у 2020 році 39 мільйонів людей, народжених за межами ЄС, проживали в державах-членах, ще 23 мільйони громадян ЄС проживали в державах-членах, відмінних від країни їхнього народження [61]. В 2022 році близько 7 мільйонів осіб з України знайшли тимчасовий притулок в Європі за спеціальними умовами, що спричинило нову дискусію, щодо особливих привілеїв з інтеграції українців. Деякі політики визначили це, як дискримінацію та расизм по відношенню до інших народів, особливо мусульман та африканців. Інші, зазначили необхідність оновлення підходів до політики мультикультуралізму та більш якісного її впровадження.

“Сучасному мультикультурному суспільству потрібно більше, ніж групи людей із різними культурами, релігіями та ідентичністю в одній державі, які намагаються зберегти свої окремі культури та толерантно ставляться до культурних відмінностей один одного. Постали нові вимоги перед політичними лідерами та урядами включати різноманітність у свої політики та «працювати з різноманітністю, а не проти неї [59, с. 281]».

Важливою є оцінка мультикультурної політики, надана дослідниками та політологами, для підготовки оновлених стратегій мультикультуралізму.

Велика дискусія точиться навколо ефекті послідовності зворотної реакції мультикультуралізму, більшість сучасних емпіричних досліджень зосереджені на оцінці об'єму (величини) та ефективності мультикультурної політики (MCP), в цих дослідженнях співвідносять різноманітні індекси мультикультуралізму з різними результатами.

Первинний напрямок аналізу, розробленого Лентіном та Тітле, та іншими науковцями, припускає існування позиції щодо відступу від мультикультурної політики в сучасних західних суспільствах, але наводить заперечення, що це сталося через провал такої політики. Головний акцент та фокус, натомість, робиться на ворожість до імміграції та на невдоволення соціальними умовами, а саме, занепокоєння щодо економічної ситуації. Мігрантів звинувачують у соціальному паразитизмі, небажанні інтегруватися та в скоєнні злочинів, особливо не стосується нелегальних мігрантів та несправжніх шукачів притулку, які лише хочуть потрапити в країну, без бажання бути залученим в життя суспільства. Всі ці погляди породжують атмосферу антагонізму та ненависті до іммігрантів та узаконюють таку політику обмежень на імміграцію та на права іммігрантів. Політичні лідери використовують цю тенденцію та стають на чолі цих анти іммігрантських хвиль для отримання підтримки все більшого схвалення з боку громадськості, вони демонструють політику мультикультуралізму як поразку та сприяють менш толерантним та більш асиміляційним політичним стратегіям (за аналізом Магдалени Лісінської, Уелша та ін).

Друга важлива тенденція аналізу ставить під сумнів реальні масштаби негативної реакції мультикультуралізму (за аналізом Вертовеча, Кімліка та ін). Критика мультикультуралізму має успіх, тому що зображує мультикультуралізм спрощено та спотворено. Ефективна політика мультикультуралізму ближча до «слабкого мультикультуралізму», метою якого є уникнення дискримінації груп меншин у працевлаштуванні, житлі, освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення. Але культурна ідентичність завжди зазнавала нападів та ігнорування. Ця форма мультикультурної інтеграції залишалася довгий час основним діючим варіантом західного суспільства.

Ще 10 років тому, спираючись на версію Індексу політики мультикультуралізму (MPI), теоретики політики мультикультуралізму давали оцінку щодо передбачуваної відмови від мультикультуралізму на користь політики громадянської інтеграції. Версія MPI пояснює наявність або відсутність мультикультурної політики в 21 західній демократії за окремі проміжки: 1980, 2000, 2010, 2020. Він оцінює кожну країну за кожен момент часу, залежно від того, яку сама політика була запроваджена з восьми різних політик мультикультуралізму: офіційне законодавче чи парламентське утвердження мультикультуралізму; впровадження мультикультуралізму в освіті; включення представників меншості в представництво в уповноважених органах ЗМІ; звільнення від дрес-коду; дозвіл подвійного громадянства; фінансування організацій меншин для підтримки культурної діяльності; фінансування двомовної або рідномовної освіти; позитивні дії для неблагополучних груп меншин [81]

Діахронне міжнародне порівняння показує, що лише невелика кількість країн послабили встановлені політики мультикультуралізму протягом 2000-х років. Насправді більшість країн, які прийняли хоч би якісь мультикультурні політики наприкінці двадцятого століття, зберегли свої програми та навіть додали нові. Криза мультикультуралізму наступних років, та аж до сьогодні торкнулася в першу чергу культурної ідентичності груп меншин, адже заборона

на елементи одягу та обмеження на проведення релігійних ритуалів лежить саме в цій площині.

Оскільки більшість показників лишаються незмінними, або ж навіть показують зростання, як участь груп меншин в формуванні медійної політики, участь в політичному житті, то немає реальних доказів щодо відступу від політики мультикультуралізму, ані переходу до політики громадянської інтеграції. Політики громадянської інтеграції часто накладаються поверх існуючих мультикультурних програм та призводять до змішаного підходу до різноманітності.

Доволі критична оцінка мультикультурної політики випливає з аналізу Рууда Купманса [45]. Він проводить порівняння міжнародних відмінностей у мультикультурній політиці на основі двох індексів – MPI та Показника громадянських прав для іммігрантів (ICRI) та припускає, що мультикультурні політики мали незначний вплив на соціально-економічну інтеграцію, певний позитивний вплив на політичну інтеграцію та негативний вплив на соціокультурну інтеграцію. Зокрема, він показує тенденцію, що коли мультикультурна політика існує в поєднанні зі високим державним соціальним забезпеченням, це призводить до того, що іммігранти залежать від соціальної допомоги перевага і, отже, до соціальної та економічної маргіналізації, зниження стимулів до отримання мовних навичок та розвитку міжетнічних контактів [42]. Так, співвідносячи MPI зі ставленням до імміграції та політику соціальної підтримки в 16 європейських демократіях, які пережили значну імміграцію за останнє десятиліття, роблять висновок, що широке впровадження мультикультурної політики посилює ступінь ворожості до імміграції та буде негативні асоціації з соціальною підтримкою. Звідси виходить ствердження, що мультикультуралізм збільшує розрив між протилежними думками у політичній підтримці між про - та антиіммігрантськими настроями. Це дозволяє правим партіям зростати та збільшувати електорат, таким чином вони отримують вигоду від антиіммігрантських настроїв серед політично відчужених груп.

Гіпотеза про порушення прав більшості, за рахунок врахування прав меншості, також є такою, яка заслуговує уваги. Головний аргумент, який надається в цій гіпотезі, що оскільки існують права меншості, повинні існувати і права більшості, в іншому випадку мультикультуралізм є асиметричним.

Цікавим є факт, що теоретики прав більшості не підтримають права меншості, тобто ця підтримка насправді є амбівалентною. Один з головних теоретиків впровадження прав більшості Купманс стверджував, що захист культури більшості вимагає принаймні «меншої кількості прав меншин [44, с.19]». Проте в їхніх аргументах на захист «симетричного мультикультуралізму» прийнято нормативне обґрунтування прав меншин. Насправді його використовують як теоретичну сходинку, щоб довести, що права більшості повинні існувати: якщо меншини мають право на свою культуру, безумовно, більшість також має це право. Теоретики прав більшості не помічають, що в рамках мультикультуралізму культура більшості постійно прищеплюється, просувається та підтримується державою. Більше того, вони не визнають, що права меншин є громадськими механізмами, встановленими як гарантії (певною) противагою позиції культурної, мовної та політичної гегемонії більшості, зокрема щодо національної ідентичності та рівного громадянства. Зважаючи на це, твердження, що права більшості існують, оскільки існують права меншості, є непереконаливим. Така ж парадоксальна проблема існує в ідеях проводити гетеро-прайди, лише тому, що існують гей-прайди. «Мобілізація гей-прайдів по всьому світу є протидією; вони були відповіддю на постійну гегемонію гетеросексуальності (практично в усіх шарах політики, права та суспільства). З цієї причини неправдоподібно стверджувати, що гетеро-прайди повинні бути організовані просто тому, що гей-прайди існують [21]».

Також Купманс наголошує, що мультикультуралізм (наївно) припускає, що більшість може подбати про себе з емпіричних (чисельних) причин [44]. Це твердження не є коректним, оскільки в рамках мультикультуралізму культура більшості — її мова (мови), культурні орієнтири, символи, історія тощо — постійно активно вивчаються та пропагуються державою в рамках її

націєтворчої практики (наприклад в закладах освіти та медіа), враховуючи, що це домінуюча культура. Тому неправильно розуміти, що в рамках мультикультуралізму захищаються та пропагуються лише культури меншин.

На думку ж мультикультуралістів, у відповідь на імміграцію держави повинні залишатися унітарними; не потрібні жодні форми територіального чи інших форм розподілу політичної влади між домінуючими групами та групами іммігрантів. Також немає необхідності коригувати офіційні мови. Звичайно, мультикультуралізм, враховуючи його ліберальні принципи, наголошує на тому, що від іммігрантів не слід вимагати повної асиміляції в культурну більшість, щоб вважатися рівними громадянами та уникати стигматизації. Як інші громадяни, вони можуть зберігати в межах ліберальних демократій свої культурні особливості та світогляд. Однак, мультикультуралісти сповідують ідею необхідності вивчення національної мови, участі у звичайних державних установах та інтеграції у ширше суспільство.

У мультикультуралізмі, особливо в роботі Кімліка [36], яка лежить в основі позиції обговорення Купмансом прав більшості, чітко прослідковується позиція, що практично всі державні практики сприяють розвитку культури більшості [42; 45]. З цієї причини висновок (особливо якщо він ґрунтується на роботі Кімліка), що мультикультуралізм є асиметричним, і твердження «оскільки існують права меншин, права більшості також повинні існувати», призводять до неліберальних результатів. Ці заяви виправдовують вжиття заходів проти політики, яка забезпечує рівне громадянство та рівний доступ меншин до суспільства та його загальних інститутів. Іншими словами, теорії прав більшості парадоксальним чином стверджують, що існують законні причини посилювати дисбаланс влади між більшістю та меншістю шляхом встановлення прав більшості у відповідь на права меншості, які є законними, оскільки вони зменшують неліберальне панування більшості над меншинами.

Інші напрями досліджень, які проводилися впродовж останніх років, стосуються соціально-психологічних ефектів мультикультуралізму, особливо щодо міжетнічних відносин і взаємодії, мультикультурної освіти та

мультикультурної ідентичності. [21] У цьому випадку мультикультуралізм в основному розуміється як індивідуальне явище, як питання групової ідентичності, а не як державна політика [21].

У багатьох дослідженнях обговорюються теми, які стосуються ставлення до групи більшості та меншості мультикультуралізму та змінні, які на них впливають. Загалом, цей тип аналізу підкреслює різницю між ставленням більшості та меншості до мультикультуралізму. Група членів меншості, зазвичай, вважають за краще підтримувати власну культуру та проявляти більш прихильне ставлення до них в межах політики мультикультуралізму, ніж члени групи більшості Їх схвалення мультикультуралізму можна розглядати і як стратегію покращення свого соціального статусу, і як а реакцію на уявну дискримінацію. Члени групи більшості зазвичай виступають за асиміляційну політику. Чим більше ідентифікуються члени групи більшості зі своєю групою, тим більше можна очікувати, що вони намагатимуться захистити свої групові інтереси та статус.

Найменш прихильними групами до мультикультуралізму є літні люди, з неповною, або середньою спеціальною освітою, релігійні.

Інший важливий напрямок аналізу стосується питань розвитку ідентичності в мультикультурному контексті [21]. Дослідження зосереджено на тому, як і в якій мірі мультикультурний досвід сприяє розвитку ідентичностей, які є відкритими, адаптивними та усвідомлюють свій соціально сконструйований і контекстуально залежний характер [21].

Загалом дослідження мультикультурної ідентичності показують, що люди, які мають значний вплив на багатокультурні ситуації, швидше за все, розвинуть множинні та гнучкі ідентичності, вони менш етноцентричні і більш відкриті до ефективної міжкультурної комунікації [21].

Також варто відзначити зростаючий інтерес до «повсякденного мультикультуралізму» [84], мова йде про щоденні обговорення культурних відмінностей в урбаністичному контексті. В цьому аспекті він задуманий як



соціальна практика: буденна взаємодія в повсякденному житті в міжкультурному контексті.

«Повсякденний мультикультуралізм» відноситься як до категорії аналізу, так і до категорії практик. Аналіз будується на аналітичній точці зору, яка має на меті зрозуміти, як люди творили, відтворювали, трансформували та кидали виклик культурним відмінностям у повсякденній взаємодії. Саме мікро - та макро умови, роблять специфічну соціальну конструкцію культурних відмінностей і ідентичностей можливою та достовірною.

Відмінність розглядається як «практика», як постійно виконана дія, а політичний інструмент, як локальна трансформація репрезентацій відмінності та приналежності які сконструйовані в глобальному масштабі (у політичному дискурсі та засобах масової інформації) у реляційних інструментах, тобто є ресурсами для цієї практики.

Оскільки повсякденний мультикультуралізм є саме категорією практик, він зосереджується на використанні відмінності в локалізованих просторах, на ситуаціях примітивних буденних справ, потрапивши в які, розуміють як діяти у випадку зіткнення різної культурної ідентичності, як правильно використати цю різницю ідентичності, оскільки це буденне, звичайне й необхідне вміння. Як приклад може слугувати взаємодія мешканців одного району осіб з різною культурною ідентичністю в Берліні, Копенгагені, Лондоні. Цілі райони, які були віддані арабській спільноті 30 років тому, вважалися закритими для більшості із-за страху, про який зазначалося в роботі вище, проте економічна криза примусила молодих людей шукати дешеве спільне житло та переселятися в дешеві райони, якими на той момент були арабські райони. Як наслідок, творча активна молодь, поселилася поруч з арабами та пакистанцями. Ці райони почали набувати популярності як серед іншої молоді, так і серед туристів. З'явилося багато закладів харчування, базарів, які відкрили етнічні меншини та нічні клубів, галерей, які належать корінним мешканцям. Відбувся симбіоз різних культур на основі взаємоповаги та взаємовигоди.

Згідно до концепту повсякденного урбаністичного мультикультуралізму, саме молоді люди, виявляють здатність використовувати різницю стратегічно і тактично сприймати як належне гібридний і мінливий характер належності, ідентичності та громадянства в сучасному множинному суспільстві [30]. Подвійна культурна компетентність стає необхідною навичкою, оскільки автономність і самореалізація в глобальному суспільстві може означати не тільки права мобільності, численні приналежності, гібридні та мінливі ідентичності, а також боротьбу за визнання спільного культурного коріння, спільну історія та збереження певних мов чи звичок від тиранії домінуючої групи [82].

Це щоденні особисті практики взаємодії культур дають можливість брати участь, без виключення, у глобальному потоці, претендувати на право вільно проявляти свою відмінність і розраховувати на суспільне визнання, без очікування підтримки з боку місцевої громади.

Рівність і відмінність стають інструментами для вимог участі та уникнення виключення. Дослідження повсякденних дає можливість проводити аналіз поза межами нормативної дискусії про основи справедливого мультикультурного суспільства та зосередитися на тому, як саме створюються культурні відмінності та як соціальні відносини та ідентичності формуються та переформовуються в процесі.

Повсякденний урбаністичний мультикультуралізм, не дивлячись на свою аполітичну складову також спричинив дискурс та посприяв появі нового терміну – надрізноманіття, або суперрізноманіття [21] , для обговорення державної політики, особливо на рівні міст у Європі.

Впливовий дослідник суперрізноманіття Стівен Вертовець [78], стверджує, що міста західних країн стали надрізноманітними. Його твердження здебільшого ґрунтується на збільшенні різноманітності в результаті міграції. Наприклад, у той час як у європейських містах іммігранти спочатку були, як правило, чоловіками у віці від 20 до 30 років, які проживали разом у певних районах, то ідентичності та характеристики громадян із іммігрантським

походженням у сучасній Європі набагато різноманітніші. Вертовець зауважує, що мігранти стали більш різноманітними з точки зору освіти, етнічної приналежності, національності, віку, статі та місця проживання. Вони дедалі частіше створюють інтернаціональні сім'ї, дотримуються широкого діапазону політичних поглядів, різняться за статевою приналежністю та статтю, мають вищу освіту, живуть у всіх районах і отримують громадянські права [78].

Вертовець багато уваги приділяє важливості вертикального виміру соціальної влади [79], проте в суперрізноманітності він також бачив групи, які переважно живуть горизонтально разом у дуже різноманітних умовах. У результаті Вертовець та інші прихильники надрізноманітності не акцентують увагу на зростаючій схожості між громадянами з різним походженням. У цьому сенсі цей тип надрізноманітності мислення та прихильники прав більшості, пропускають інтеграційні процеси по відношенню до пост імміграційних груп меншин [79].

Оцінка культур меншин прихильниками надрізноманітності та прав більшості сприймаються по-різному: мультикультуралісти сприймають їх як збагачення, а більшість може сприймати як загрозу. Теоретики прав більшості базують свою уявлення на тому, що культури меншин і більшості є застиглими, стабільними та майже не перетинаються чи не «інтегруються». Вони дивляться на іммігрантів, як частину, яка має інтегруватися в суспільство більшості, або ж стати невидимою.

Коли Кімлік говорить, що мультикультурні ліберально-демократичні суспільства повинні мати «тонку» національну ідентичність, тобто вони повинні включати громадян з різних етнічних, культурних і релігійних груп [34], він підкреслює, що це «потоншення» актуальне, приміром, у межах вибору історичних і культурних орієнтирів, які просуваються в рамках процесів націєтворення.

Тарія Модуд в роботі «Мультикультурний націоналізм» та в попередніх роботах дещо корегує це визначення і говорить, що замість того, щоб розглядати це як «потоншення» національної ідентичності, краще говорити про її

«плюралістичне згущення». Це передбачає постійне переформування національної ідентичності шляхом включення в неї ідентичності, у найширшому розумінні цього слова, усіх громадян, щоб усі громадяни могли ідентифікувати себе з нею та один з одним [55, с.233-246].

Всі нові мультикультурні пропозиції звучать доволі обнадійливо, але вони все-одно можуть бути незручними для більшості в приймаючих суспільствах.

Як приклад, корінна більшість може зіткнутися з критичними публічними дебатами щодо аспектів їхньої національної ідентичності та культури, якими вони дорожили протягом тривалого часу. Безперечно, суспільства та їхні (культурні) погляди та ідентичність завжди змінюються з часом у відповідь на демократичний контроль і неспокійну політичну боротьбу, навіть якщо вони мають незначну міграцію. Тому в певному сенсі також важливо підкреслити, що імміграція не приносить нічого принципово нового для демократії. Проте громадяни з іммігрантським походженням, як правило, протистоять конкретним формам відчуження та несправедливості, які вони відчують і вважають важливими, часто пов'язаними з колоніальною історією та расизмом. Щоб прийняти іммігрантів як рівноправних громадян, потрібно відмовитися від ідеї, що попередня більшість зберегла б певний привілей на ексклюзивне право або вагоміший політичний голос вирішувати культурні зміни. Більшість та іммігрантські меншини повинні адаптуватися разом і плідно працювати разом над збереженням культурної ідентичності обох сторін, та на пошуках компромісної взаємодії.

### **3.3. Роль України в побудові оновленої стратегії політики різноманітності**

Велика війна Україні з Росією в 2022 році, змусила Європу в надзвичайно короткі терміни ввести нові правила для тимчасово- переміщених осіб з України. Європа не просто відкрила свої кордони, а надала спеціальний статус громадянам України, який відрізняється від статусу біженця останніх міграційних хвиль. Громадяни України мають ті самі права, що і іммігранти, які прибувають з метою

працевлаштування. Але іммігрантам, які прагнуть отримати робочу візу, необхідно пройти багато бюрократичних процедур, та витратити час на очікування рішення та дозвіл на роботу, в той час, як громадяни України отримали це право по замовчуванню.

Хоча Європа одностайно прийняла ці правила, проте в ЗМІ все-одно розпочалася дискусія щодо можливості порушення прав інших груп меншин. Адже щодо сирійців, афганців та сомалійців такі правила не застосовувалися, вони отримували статус біженця, та не мали права на працевлаштування та повноцінну інтеграцію, а більшою мірою на соціальну підтримку.

Таку дискримінаційну дискусію розпочав Папа Римський Франциск, зазначивши під час однієї з проповідей, що українці отримують ці привілеї можливо за кольором шкіри. Більшість європейців стали на захист спеціальних правил для українців, аргументуючи це тим, що Україна є повноцінною частиною Європи і її офіційний статус є лише технічним питанням часу.

Варто визнати, що не дивлячись на весь проявлений гуманізм, Європа отримала велику кількість працівників без застосування довгих процедур отримання робочої візи. В більшості країн, українцям дозволили працювати до отримання офіційних документів на перебування в країні, факт подачі заявки на тимчасовий прихисток вже надавав таку можливість.

Навіть Британія, яка ускладнила перетин своїх кордонів для європейських іммігрантів, переважно якими були працівники з Польщі та країн Балтії, відкрила кордони для українців. Щоправда, побоюючись критики з боку більшості, ввела спеціальну умову, щодо необхідності присутності хоч би однієї контактної особи в Британії, яка може взяти на себе певне соціальне зобов'язання щодо такої особи, тобто надати житло та надати мінімальне утримання. При цьому всі британці, хто виступив таким опікуном, отримували фінансову допомогу від держави. Для тих українців, які не мали таких опікунів, був створений офіційний сайт на якому є можливість знайти такого опікуна самостійно. Ця стратегія взаємовигідних відносин між громадянами держави, а отже більшістю, та між особами, які потребували швидкого притулку в інших країнах мали позитиві

наслідки. Велика Британія таким чином поклала відповідальність за переміщених осіб на саме британське суспільство, залучивши його до прийняття колективного рішення щодо необхідності створення особливих умов для українців.

З одного боку можна говорити, що країни Європи врахували мінуси інтеграційної політики та запровадили нові умови для українців. З іншого боку, це «поблажливе» ставлення до культурної ідентичності може бути наслідком прийнятого рішення, що українці, як кілька хвиль біженців з Сирії мають право на обмежений час перебування в Європі за цим статутом, після спливу якого, вони зобов'язані повернутися в свої країни. В випадку, якщо вони проявлять бажання залишитися в країні перебування, до них будуть застосовані інші більш жорсткі програми інтеграції.

До спеціальних умов відносяться створення унікальних освітніх умов для українських дітей. В залежності від кількості українських школярів в певному місті, створені окремі класи, в яких викладання предметів може вестися українською мовою, або ж присутні психологи чи куратори, які володіють українською.

При комунах працюють курси рідної мови. Клуби дозвілля чи гуртки надають можливість відвідувати українські гуртки (переважно хор або хореографічний гурток). Учасників цих гуртів активно залучають в міські концерти. Також надають зали та центральні площі для Днів української культури, як традиційної так і сучасної. Митцям надаються майстерні та гранти на виставки.

Так, в Ніч музеїв, в багатьох містах Європи, Міністерства закордонних справ проводили Заходи направлені на просування саме української культури, через зразки сучасного мистецтва та перформансів. В багатьох музеях пройшли окремі виставки для презентації ролі України в світі.

В більшості країн українцям дозволено використовувати мову міжнародного спілкування, англійську, для працевлаштування на роботу (хоча Франція меншою мірою, оскільки французи володіють англійською мовою на

низькому рівні, а французька молодь фактично не володіє нею). В Німеччині англійською володіють переважно в великих містах. Щодо Швеції та Данії, велика кількість населення вільно володіє мовою, незалежно від віку.

Особливим поворотним моментом для подальшого розвитку мультикультурного суспільства є факт відкритості, який проявили групи більшості до українців, багато сімей відкрили свої двері та серця та надали безкоштовний притулок українським сім'ям з перших днів війни.

Європа ніколи не була такою одностайною в впровадженні політики підтримки біженців. Жодна не відмовила українцям в статусі переміщеної особи та всі надали права, рівноцінні з правами більшості (за виключенням виборчого права).

### **Висновок до розділу III**

Прихильники мультикультуралізму не розділяють занепокоєнь щодо страху втрати культурної ідентичності в більшості ліберальних демократій. Проте, мультикультуралісти не передбачили, що необхідні мультикультурні зміни, які б сприяли національній культурній ідентичності чи боротьби зі стигмами, для забезпечення рівного громадянства для іммігрантів, можуть викликати різні форми конфліктів в суспільстві.

Аналіз індексу політики мультикультуралізму свідчить про прихильність всіх країн до культури різноманітності. Навіть в тих країнах, де не використовується термін мультикультуралізм, а існує такий заміник, як інтеграція, існують вдалі приклади культури різноманітності. Усвідомлений мультикультуралізм, в якому виграють всі сторони, може стати новим етапом розбудови здорових стосунків сучасного суспільства. Важливим етапом нової взаємодії різних культурних груп є нова концепція політики різноманітності щодо вимушених переселенців з України, яка об'єднала в собі найефективніші концепти інтеграції. Ця тема ще буде потребувати додаткового вивчення та аналізу.

## ВИСНОВКИ

В пошуках оновлених шляхів політики мультикультуралізму, країни одностайно визнають, що її ефективність можлива за умови вирішення суспільних проблем, які випливають з різних цінностей, представлених кожною культурою та допускають відмінності на всіх рівнях суспільства. Говорять про необхідність досягнення консенсусу навколо базових цінностей, та визнають, що міжкультурний діалог, як частина ланцюга мультикультуралізму, повинен відбуватися в самому громадянському суспільстві, а не лише регулюватися державною політикою.

Потрібно з обережністю ставитися до теорій прав більшості, щоб не легітимізувати проблему, коли культурна більшість вимагає прав на особливе ставлення в питаннях культури, статі та релігії.

Необхідно не боятися застосовувати нові практики, як урбаністичний мультикультуралізм, сприяти інтересу приймаючої країни до різних культур меншості. Надавати коротший термін на інтеграцію, та швидко вводити представників меншин в контекст правил та законів приймаючої країни, залучати до роботи в соціальному та сервісному секторі, таким чином демонструючи важливість участі кожної особистості в побудові якісного рівня життя, та понижати рівень маргіналізації, при цьому сприяти вивченню рідної мови та культури.

Вплив мультикультуралізму на загальний добробут держав, наданий в третьому аналізі даних “Індекс політик мультикультуралізму: політика щодо меншин іммігрантів” (2021) свідчить, що саме суспільне визнання та підтримка етнокультурних меншин, збереження їхніх відмінних культурних ідентичностей, сприяє зміцненню соціальної держави, а не утворює корозійний ефект. Результатом дослідження стає висновок, що немає доказів того, що мультикультуралізм підриває довіру, солідарність чи підтримку в суспільстві. Страх перед ісламофобією лишається головним аргументом критиків



мультикультуралізму серед населення, але він спровокований політичним нагнітанням та нерівнозначним висвітленням культурної ідентичності в ЗМІ.

Результати з оцінки ефективності мультикультуралізму говорять про необхідність більш обережного використання таких різнобічних та динамічних понять, як соціальна згуртованість, культурна ідентичність та інтеграція, оскільки уривки, вирвані з загальної картини, вже призводили до кризи політики мультикультуралізму та до дискредитації культурних меншин.

Протягом останніх років, з початком нової хвилі припливу біженців з Сирії, Афганістану та Іраку, деякі країни Європи максимально наблизилися до оновлення мультикультурних політик, з урахуванням стратегії він-він (виграш сторін). Спеціально створені умови, які дозволяють співпрацювати в межах погоджених алгоритмів, зберігати свою культурну ідентичність (для всіх груп) та збагачувати суспільство за рахунок цього (в даній роботі ці оновлені політики зазначені, як усвідомлений мультикультуралізм). Проте з початком повномасштабної великої війни в центрі Європи, всі країни об'єдналися з метою збереження життя та культурної ідентичності українців та запровадили безпрецедентні політики відкритості та рівності в надзвичайно короткі терміни. Можливо вперше, за всі роки існування ЄС, політики мультикультуралізму використовуються не на рівні імітації, а на рівні дії. Принципи “усвідомленого мультикультуралізму”, що ґрунтуються на прагматичному підході, та засадах гуманізму, які лежать в основі “відкритих дверей” європейського суспільства, повинні започаткувати нову віху взаємостосунків культури меншості та культури приймаючої сторони, щирого порозуміння “власного” та “чужого”.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герчанівська. П. 2021. Культурна ідентичність як ресурс суспільного розвитку. *Культура і сучасність: альманах*. 2021№2. С.3-9 [https://www.researchgate.net/publication/357391453\\_Cultural\\_identity\\_as\\_a\\_resource\\_for\\_social\\_development](https://www.researchgate.net/publication/357391453_Cultural_identity_as_a_resource_for_social_development)
2. Anderson, E., 1999, "What is the Point of Equality?," *Ethics*, 109(2): 287–337.
3. Abdelkader, E. 2017. "Comparative Analysis of European Islamophobia: France, UK, Germany, Netherlands and Sweden." *Journal of Islamic and Near Eastern Law* 16 (1): 29–54. <https://ssrn.com/abstract=2844224>.
4. Barry, B., 2001, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Bartlett, Christopher A. / Ghoshal, Sumantra (1989): *Managing Across Borders. The Transnational Solution*. London: Century Business.
6. Bekemans, Leonce, Maria Karasinska-Fendler, Marco Mascia, Antonio Papisca, Constantine A. Stephanou, and Peter G. Xuereb. 2007. *Intercultural Dialogue and Citizenship: Translating Values into Actions: A Common Project for Europeans and their Partners*. Venice: Marsilio.
7. Benhabib, S., 2002, *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*, Princeton: Princeton University Press.
8. Berkes, L. 2010. "The Development and Meaning of the Concept of Multiculturalism." Translated by Judit A. Kantor. *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, 1 (4). [http://www.southeast-europe.org/pdf/04/DKE\\_04\\_A\\_E\\_Berkes-Lilla\\_Kantor-Judit.pdf](http://www.southeast-europe.org/pdf/04/DKE_04_A_E_Berkes-Lilla_Kantor-Judit.pdf).
9. Berry, W. John, and Collen Ward. 2016. "Multiculturalism." In *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*, Cambridge Handbooks in Psychology, edited by David L. Sam and John W. Berry, 441–63. Cambridge: Cambridge University Press
10. Berry, W. John. 2003. "Conceptual Approaches to Acculturation." In *Acculturation: Advances in Theory, Measurement and Applied Research*, edited by Kevin M. Chun, Pamela Balls Organista, and Gerardo Marín, 17–37. Washington, DC: American Psychological Association.
11. Blum, L.A., 1992, "Antiracism, Multiculturalism, and Interracial Community: Three Educational Values for a Multicultural Society", Office of Graduate Studies and Research, University of Massachusetts, Boston.
12. Bouchard, G. 2013. "Interculturalism. What Makes it Distinctive?" In *Interculturalism and Multiculturalism: Similarities and Differences*, edited by Martyn Barret, 93–110 Strasbourg: Council of Europe Publishing.
13. Bourdieu, P. (1980): *Le sens pratique*. Paris: Editions de Minuit
14. Buber, M. (1994): *Das dialogische Prinzip*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

15. Colombo, E. 2015. "Multiculturalisms: An Overview of Multicultural Debates in Western Societies." *Current Sociology* 63 (6)
16. Croucher, M. Stephen. 2008. "French-Muslims and the Hijab: An Analysis of Identity and the Islamic Veil in France." *Journal of Intercultural Communication Research* 37 (3): 199–213. <https://doi.org/10.1080/17475750903135408>.
17. Council of Europe, 2008. White Paper on Intercultural Dialogue. [https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper\\_final\\_revised\\_en.pdf](https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf).
18. Christians, C. (1997): The Ethics of Being in a Communication Context. In: Clifford, Christian / Traber, Michael (Hg.): *Communication Ethics and Universal Values*. London: Sage. p. 3-23.
19. Choquet, S. 2017. Models of Integration in Europe. Policy Paper, European issues 449. Foundation of Robert Schuman. <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-deurope/qe-449-en.pdf>.
20. Dodd, C. H. (1998). *Dynamics of intercultural communication*. New York, NY: McGraw-Hill
21. De Waal, T. (2018). Is the post-multicultural era pro-diversity? *Comparative Migration Studies*, 6(1), 1–7. <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0084-4>
22. Erikson E, *Identity, Youth, and Crisis* (New York: W. W. Norton, 1968), 22
23. European Commission. 2009. Highlights of the European Year of Intercultural Dialogue 2008. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
24. European Parliament, Committee on Culture and Education. 2015. Report On the Role of Intercultural Dialogue, Cultural Diversity and Education in Promoting EU Fundamental Values (2015/2139(INI). [http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2015-0373\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2015-0373_EN.pdf).
25. Fromm, Erich (1956) "*The art of loving*" First Perennial Library edition published 1974
26. Gray, John. 1998. "Global Utopias and Clashing Civilizations: Misunderstanding the Present." *International Affairs* 74 (1): 149–64.
27. Guttman, A. (2003). *Identity in Democracy*. Princeton, N.J. : Princeton University Press, c2003 [ix], 246 p
28. Huntington, S. 1998. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster
29. Habermas, J. (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*. Zweiter Band. Frankfurt am Main: Suhrkamp
30. Harris. A, 2013 . *Young people and Everyday Multiculturalism*. Routledge, 2013 - 162 pages
31. Hogen, J. (1998): *Entwicklung interkultureller Kompetenz*. Marburg: Metropolis
32. Inglis, C. 1996. "Multiculturalism. New Policy Responses to Diversity." MOST Policy Paper 4. Paris: UNESCO
33. Joppke, C., 2004, "The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State: Theory and Policy," *British Journal of Sociology*, 55(2): 237–57.
34. Kymlicka, W. 2010. "The Rise and Fall of Multiculturalism?: New Debates on Inclusion and Accommodation in Diverse Societies." In *The Multiculturalist*

- Backlash: European Discourses, Policies and Practices, edited by Steven Vertovec and Susanne Wessendorf, 32–47. New York: Routledge.
35. Kymlicka, W. 2012. *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
  36. Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Berlin: Clarendon Press.
  37. Kymlicka, W. 1989, *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford: Oxford University Press.
  38. Kymlicka, W. 1995, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press.
  39. Kymlicka, W. 1995, *The Rights of Minority Cultures*, Oxford: Oxford University Press.
  40. Kukathas, C., 1995, “Are There Any Cultural Rights?” *Political Theory*, 20: 105–139.
  41. Kukathas, C., 2003, *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*, Oxford: Oxford University Press
  42. Koopmans, R. (2010). Trade-offs between equality and difference: Immigrant integration, multiculturalism and the welfare state in cross-national perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/13691830903250881>
  43. Koopmans, R. 2018. Cultural Rights of Native Majorities between Universalism and Minority Rights. Discussion Paper SP VI 2018–106, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
  44. Koopmans, R., & Orgad, L. (2020). *Majority-minority constellations: Towards a group-differentiated approach*. ID 3741507, SSRN Scholarly Paper, 2 December. Rochester, NY: Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3741507>.
  45. Koopmans, R. 2021 Cultural Rights of Native Majorities between Universalism and Minority Rights Discussion Paper SP VI 2018–106 31 Pages Posted: 3 Feb 2021
  46. Kivisto, P. 2013. “(Mis)Reading Muslims and Multiculturalism.” *Social Inclusion* 1 (2): 126–35. <http://doi.org/10.17645/si.v1i2.1116>.
  47. Laborde, C., 2008, *Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy*, Oxford: Oxford University Press.
  48. Lenard, P., 2010, “What Can Multicultural Theory Tell Us about Integrating Muslims in Europe?,” *Political Studies Review*, 8: 308–321.
  49. Margalit, A. and J. Raz, 1990, “National Self-Determination,” *Journal of Philosophy*, 87(9): 439–461.
  50. Mikelatou, Angeliki. Arvantis, Eugenia. 2019. “Multiculturalism in the European Union A Failure beyond Redemption?” *The international journal of diversity in organizations, communities and nations*. <https://ondiversity.com>
  51. Mesoudi, Alex. 2011. *Cultural Evolution: How Darwinian Theory Can Explain Human Culture and Synthesize the Social Sciences*. Chicago: University of Chicago Press
  52. Modood, T., 1998, “Anti-Essentialism, Multiculturalism, and the ‘Recognition’ of Religious Groups,” *Journal of Political Philosophy*, 6(4): 378–399.

53. Modood, T., 2010, *Still Not Easy Being British: Struggles for a Multicultural Citizenship*, Stoke on Trent: Trentham Books.
54. Modood, T., 2013, *Multiculturalism: A Civic Idea*, 2nd edition, Cambridge: Polity Press.
55. Modood, T. (2018). A multicultural nationalism. *Brown Journal of World Affairs*, 25(2), 233– 246.
56. Modood, T., & De Waal, T. (2021). Multiculturalism today: Difference, equality and interculturalism. In F. Levrau & N. Clycq (Eds.), *Equality: Multidisciplinary perspectives* (pp. 135–164). Springer. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-54310-5\\_4](https://doi.org/10.1007/978-3-030-54310-5_4)
57. Miller, D., 2002, “Liberalism, Equal Opportunities and Cultural Commitments,” in *Multicultural Reconsidered: Culture and Equality and Its Critics*, P. Kelly (ed.), Oxford: Polity Press, pp.45–61.
58. Miller, D., 2006, “Multiculturalism and the Welfare State: Theoretical Reflections,” in *Multiculturalism and the Welfare State* K. Banting and W. Kymlicka (eds.), Oxford: Oxford University Press, pp. 322–338.
59. Nye, Malory. 2012. *Multiculturalism and Minority Religions in Britain*. London: Routledge
60. Nguyen, Angela-MinhTu, and Veronica Benet-Martínez. 2010. “Multicultural Identity: What it Is and Why It Matters.” In *Social Issues and Interventions. The Psychology of Social and Cultural Diversity*, edited by Richard J. Crisp, 87–114. Singapore: Wiley- Blackwell.
61. OECD/EU. 2021. *Settling in 2021: Indicators of Immigrant Integration*. OECD Publishing: Brussels.
62. Okin, S., 1998, “Feminism and Multiculturalism: Some Tensions,” *Ethics*, 108(4): 661–684.
63. Okin, S., 1999, “Is Multiculturalism Bad for Women?” in *Is Multiculturalism Bad for Women?*, J. Cohen, M. Howard, and M.C. Nussbaum (eds.), Princeton: Princeton University Press, pp. 7–24.
64. Okin, S., 2005, “Multiculturalism and Feminism: No Simple Questions, No Simple Answers,” in A. Eisenberg and J. Spinner-Halev (eds.) 2005, pp. 67–89.
65. Orgad, L., & Koopmans, R. (Eds.). (2022). *Majorities, minorities and the future of nationhood*. Cambridge University Press.
66. Peters, A. Michael, and Tina Besley. 2014. “Islam and the End of European Multiculturalism? From Multiculturalism to Civic Integration.” *Policy Futures in Education* 12 (1): 1–15.  
<https://doi.org/10.2304/pfie.2014.12.1.1>.
67. Rawls, J., 1971, *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Belknap Press.
68. Song, S., 2005, “Majority Norms, Multiculturalism, and Gender Equality,” *American Political Science Review*, 99(4): 473–1489.
69. Song, S, 2007, *Justice, Gender, and the Politics of Multiculturalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
70. Song, S, 2008, “The Subject of Multiculturalism: Culture, Religion, Language, Ethnicity, Nationality, and Race?” in *New Waves in Political Philosophy*, B. de Bruin and C. Zurn (eds.), New York: Palgrave MacMillan, pp. 177–197.

71. Song, Sarah. 2017. "Multiculturalism." *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2017 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/multiculturalism/>.
72. Tawat, M. 2018. "Multiculturalism: Is Denmark a den of intolerance and Sweden a land of political correctness?" *Governance and the International Journal of Cultural Policy*
73. Taylor, C. 1994. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press
74. Tatum, B. 2000. "The Complexity of Identity: "Who Am I?" In *Readings for Diversity and Social Justice: An Anthology on Racism, Sexism, Anti-Semitism, Heterosexism, Classism and Ableism*, edited by Maurianne Adams, Warren J. Blumenfeld, Rosie Castaneda, Heather W. Hackman, Ximena Zuniga, and Madeline L. Peters, 9–14. New York: Routledge.
75. TellMAMA. 2017. *Beyond the Incident: Outcomes for Victims of Anti-Muslim Prejudice: Annual Report 2017*. <https://tellingmamauk.org/wp-content/uploads/2018/07/Tell-MAMA-Report-2017pdf>.
76. UNESCO edition "Multiculturalism and Political Integration in Modern Nation-States" (2003) *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)* Vol. 5, No. 1 <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146511>
77. Vignoles, L. Vivian, Seth J. Schwartz, and Koen Luyckx. 2011. "Introduction: Toward an Integrative View of Identity." In *Handbook of Identity Theory and Research*, edited by Seth J. Schwartz, Koen Luyckx, and Vivian L. Vignoles, 1–27. New York: Springer.
78. Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024–1054. <https://doi.org/10.1080/01419870701599465>
79. Vertovec, S. (2021). Superdiversity and social complexity. *MMG Working Paper*, 21–04. <http://hdl.handle.net/21.11116/0000-0009-B5E1-C>.
80. Wagoner, Brady. 2014. "A Systemic Approach to Cultural Diffusion and Reconstruction." In *The Catalyzing Mind*, edited by Kenneth R. Cabell, and Jaan Valsiner, 125–48. New York: Springer
81. Wallace Rebecca, Tolley Erin ,Vonk Madison (2021) *Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies Third edition* The Multiculturalism Policy Index Project, Queen's University [https://www.queensu.ca/mcp/sites/mcpwww/files/uploaded\\_files/immigrantminorities/evidence/Immigrant%20Minorities%20Index%20Evidence%202021-Web0122.pdf](https://www.queensu.ca/mcp/sites/mcpwww/files/uploaded_files/immigrantminorities/evidence/Immigrant%20Minorities%20Index%20Evidence%202021-Web0122.pdf)
82. Yeğenoğlu M, 2005 *Cosmopolitanism and nationalism in a globalized world* Pages 103-131 <https://doi.org/10.1080/0141987042000280030>

83. Yoshikawa, M. (1987): The Double-Swing Model of Intercultural Communication between the East and the West. In: Kincaid, Lawrence (Hg.): Communication Theory. Eastern and Western Perspectives. New York: Academic Press. S. 319-329
84. Wise, A, Velayutham, S. Everyday Multiculturalism. Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited 2009, 289